

Otázka národnostních menšin a malých národů na Balkáně po roce 1944

1. Balkán a národnostní otázka

Žádný z balkánských států po první světové válce nebyl státem monoetnickým. V některých, zejména těch, které získaly největší podíl z území bývalých říší habsburské a osmanské, byly naopak etnické poměry velmi složité. Balkánské státy po Velké válce tedy byly výrazně multinacionální. Ve „velkém“ Rumunsku žilo pouze 72 % obyvatelstva etnicky rumunského, zbytek tvořili Maďaři, Němci, Ukrajinci a Židé, k menším národnostem obývajícím Rumunsko patřili i Češi a Slováci. Téměř 15 % obyvatelstva Jugoslávie nebyli příslušníky státních národů srbského, chorvátského a slovinského. Více než pětinu obyvatelstva Bulharska tvořili Nebulhaři. Nejméně „multietnickým“ státem z tohoto hlediska byla Albánie, kde pouze na jihu žila kompaktnější, ale počtem nevýznamná řecká menšina.

Na vztah státu vůči jeho národnostním menšinám a náboženským společenstvím byl po první světové válce kladem ze strany vítězných dohodových mocností velký důraz. Jeho harmonizace byla obvykle brána jako důkaz demokratičnosti toho kterého nástupnického státu. Šlo tedy o jednu z největších výzev, s nimiž se musely balkánské státy vyrovnávat. Jejich vládnoucí mocenské struktury se však bez výjimky domnívaly, že přijetím a důsledným naplňováním konvence o menšinách¹ ohrozí nezávislost vlastní země. Obavy však brzy rozptýlila neúčinnost kontrolních mechanismů nově založené Společnosti národů. Stačí jen pohlédnout na to, kolik úsilí musela Společnost národů věnovat, aby mocensky nejméně zajímavá a nebezpečná Albánie, resp. její vláda, umožnila řeckým dětem na jihu své země chodit do základních škol s řeckým vyučovacím jazykem, aby bylo zřejmé, jak úspěšná mohla být na Balkáně menšinová politika Společnosti národů, nota bene ve státech větších, navíc často propojených s vítěznými mocnostmi spojeneckými smlouvami. Národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství tak byla ve většině balkánských zemí po celou dobu jejich meziválečné existence brána jako nutné zlo, jež bylo zapotřebí v ekonomickém a politickém smyslu eliminovat, resp. učinit je neškodným. Mj. i proto, že menšiny často žily v nových pohraničních oblastech se státy válkou poraženými, v nichž v důsledku tvrdosti versailleského systému nutně vznikaly revanšistické nálady a menšiny tak by tak při případných změnách mocenských poměrů mohly tvořit potenciální páté kolony.

Menšinový problém tedy byl důležitým imperativem všech balkánských států, které se ve své menšinové integrační politice dopouštěly mnoha i ne příliš promyšlených činů, majících za cíl eliminaci menšin, které navíc často měly, bez ohledu na jejich sociální diferenciaci, z nedávné a stále živé minulosti nálepku vládnoucí a potlačovatelské elity, ať již šlo o menšiny muslimské ve všech křesťanských balkánských státech, nebo o menšinu německou či maďarskou (zejména v Jugoslávii a Rumunsku).

Eliminací se v krajním případě rozumělo vysídlení nepohodlné menšiny. Zejména bezprostředně po válce se pro takové řešení zdála být vhodná příležitost. Nakonec k tomu, co bylo

---

¹ Takový byl např. dodatek č. 51 v rámci mírové smlouvy s Rakouskem v Saint Germaine 10. září 1919. Čl. 8 dodatku hovořil o tom, že příslušníci etnických, náboženských a jazykových menšin mají právo svým nákladem zakládat, řídit a dohlížet mj. na náboženské a sociální zařízení, školy a další vzdělávací ústavy s právem používat v nich svůj jazyk a svobodně vyznávat svoji víru. V čl. 9. se pak hovoří o tom, že v městech a okresech, v nichž žijí ve větším množství mluvčí jiného jazyka než oficiálního státního, má být zajištěna v základních školách výuka v jejich jazyce spolu s povinnou výukou v jazyce státním.

mezi experty vítězných mocností nazýváno „transfer obyvatelstva“ a co bylo velmocensky považováno za „benigní“ způsob řešení menšinové problematiky, po Velké válce na Balkáně také došlo: Dva balkánské státy se tak s požehnáním velmocí a mírových konferencí svých menšin, resp. jejich podstatných částí, zbavily. Ostatní se ale, přes všechnu snahu takovéto řešení napodobit, musely v meziválečném období se svými menšinami nějakým způsobem vyrovnat, což se v některých případech podařilo, v jiných naopak došlo k dalšímu vyhranění mezinárodních vztahů, jež se poté krvavě projevilo jak v letech druhé světové války, tak také koncem 20. století.

Zmíněný „transfer obyvatelstva“ se týkal Řecka a Turecka. Šlo o statistické přesuny řeckého a tureckého obyvatelstva v roce 1923. Nucená výměna obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem po řecko-turecké válce z let 1919–1922 spočívala v tom, že více než milión pravoslavných Řeků, do té doby obyvatel osmanské říše, byl přesídlen z Malé Asie do Řecka, a naopak zhruba 420 000 muslimů různého původu odešlo z Řecka a z řeckých ostrovů do Turecka. Celkové množství přesídlených po válce byl ale vyšší a pravděpodobně se blížil až počtu dvou milionů, neboť do tohoto počtu je nutno započítat i řecké utečence z východní (turecké) Thrákie, z pontského (tureckého) pobřeží Černého moře, jakož i velké množství muslimského obyvatelstva, které se do Turecka bezprostředně po válce přistěhovalo z různých jiných částí Balkánu (zejména z Bulharska a Jugoslávie). Těmito přesuny bylo postiženo také bulharské obyvatelstvo ve Východní i západní Thrákii. V celém tomto masovém exodu byly učiněny pouze dvě výjimky: zůstat bylo dovoleno větší části starousedlé řecké komunity v Istanbulu včetně ekumenického konstantinopolského patriarchátu, a větší části muslimského obyvatelstva v západní Thrákii.² Z čistě nacionalistického hlediska – a tak v té době přednostně uvažovali jak Kemal Atatürk, tak Eleftherios Venizelos, vůdčí politikové obou zemí, ale byla právě tato výměna obyvatelstva rozhodujícím úspěšným tahem na cestě k formování etnicky homogenních národních států. Řecká egejská Makedonie, před tím etnicky nejpestřejší část řeckého území, a jedna z etnicky nejpromíšenějších oblastí bývalé osmanské říše, v níž Řekové vždy tvořili menšinu (po balkánských válkách a všech stěhováních s nimi spojených 43 %) se takto, pomocí řeckých utečenců z Turecka, stala etnicky přesvědčivě řecká (89 %) a později, po občanské válce v letech 1946–1949, kdy odtud odešly desítky tisíc slovanských Makedonců, bylo toto procento ještě přesvědčivější, podobně i západní Thrákie získala výrazně řecký charakter, zatímco turecká východní Thrákie a maloasijské pobřeží se staly téměř 100 % turecké a muslimské, včetně do té doby největšího řeckého města v Anadolii – Smyrny (tur. Izmir).

Jakkoli byla tato řecko-turecká výměna obyvatelstva velmocensky připravena a schválena a v podstatě byla obecně považována za racionální prostředek k upevnění míru (což konec konců byla pravda, neboť právě díky „vyřešené národnostní otázce“ mohlo Řecko a Turecko ve třicátých letech uzavřít dohody o spolupráci a spolu s Jugoslávií dokonce i obranný vojenský tzv. Balkánský pakt), nikde jinde na Balkáně k uzavření podobných smluv o výměně obyvatelstva nedošlo, jakkoli, jak jsme řekli výše, snahy o podobná řešení byly. Právě řecký příklad byl zejména v jugoslávském (a částečně i v bulharském) prostředí shledáván hodným následování. V jugoslávském prostředí se to týkalo zejména albánské muslimské komunity, kterou nový stát zdědil v oblasti Kosova, Metochie a západní Makedonie. Ta byla považována za menšinu nejméně loyální, menšinu, jež v minulosti vytlačovala slovanský, resp. srbský živel z kolébky jeho státnosti a duchovnosti a jejíž část navíc proti nové státní moci velice brzy vystoupila se zbraní v ruce. Z hlediska mocenských struktur nového státu, jehož základní konstituční ideou byla myšlenka národní jednoty slovanských národů Srbů, Charvátů a Slovinců, proto bylo nutno oblasti osídlené neloyálním a neslovanským obyvatelstvem co nejdříve státně integrovat. Tlak

---

² V současné době žije v Řecku v oblasti západní Thrákie zhruba 100 000 příslušníků původního muslimského obyvatelstva, ať již Turků, Pomaků (bulharskými dialekty hovořících muslimů slovanského původu) nebo Romů.

na vysídlení neslovanského muslimského obyvatelstva z Jugoslávie³ tedy byl po celé meziválečné období sice přítomen, nikdy však nedosáhl té intenzity, aby o něm bylo možno hovořit jako o etnickém násilí.

Balkánské státy si tedy se svými menšinami mohly v podstatě dělat, co chtěly, s výjimkou násilného vystěhovávání. Ve skutečnosti tak také činily, napodobující tak své koloniální velmocenské spojence. V menšinových oblastech sloužilo převážně četnictvo jiných než tam žijících národností, menšinové školy byly často omezovány (zejména ale pro neslovanské muslimské obyvatelstvo, německá ani maďarská menšina si ale na diskriminaci tohoto typu nemohla stěžovat, ba co více, zejména německá menšina v Banátu, která byla v posledních desetiletích existence Rakouska-Uherska pod silným maďarizačním tlakem, si svůj status v meziválečné Jugoslávii jednoznačně vylepšila), do oblastí s menšinovým, zejména muslimským obyvatelstvem byli posíláni rolníci kolonisté státního národa, aby tak změnili etnický i náboženský obraz území. Řekové ve svých nových zemích (egejské Makedonii, západní Thrákii), Rumuni v Besarábii a Bukovině, Srbové na Kosovu či v Makedonii se snažili budovat a upevňovat své státy, obklopeni ale vesměs nepřátelsky naladěným původním obyvatelstvem. Nová státní moc proto v menšinových oblastech leckdy přistupovala k represí. Příslušník menšiny musel často (toto opatření se týkalo zejména Řecká) na veřejných místech hovořit pouze „většinovým“ jazykem, „menšinový“ jazyk zůstával v používání pouze za zdmi vlastních domů. Všichni etnicky nevyhranění slovanští obyvatelé Vardarské Makedonie si museli posrbštit svá příjmení koncovkou -ić namísto rodné -ov, v Egejské Makedonii pak přidat řeckou koncovku -os nebo -is.

Zejména v Jugoslávii však nebyly se situací často spokojeni ani příslušníci domněle státního národa. To byl příklad zejména charvátský. Snaha o vytvoření jednotného srbsko-charvátsko-slovinského, či později jugoslávského národa narážela na charvátskou státoprávní tradici, byla konfrontována s autonomním postavením charvátského národa v habsburské monarchii a zejména se silným charvátským historickým vědomím, vyhraněným národním obrozením, a byla tak často, mnohdy právem, označována za tzv. „velkosrbskou“, tedy za snahu největšího jugoslávského národa pokud možno anulovat staletý svébytný vývoj charvátského národa.

Jak ostatně nová státní moc namnoze i tušila, mnozí příslušníci menšin (a v případě Charvátů i státního národa) snili své revizionistické sny. Charvátské a makedonské emigrantské organizace snovaly spiknutí, tak, aby zničili nový versailleský systém, a spojovali se proto s revizionistickými státy, jako byla fašistická Itálie či Maďarsko. V jihozápadním Bulharsku, resp. v pirinské Makedonii, byly v podstatě u moci makedonští autonomisté, kteří si zde vlastně založili jakýsi iredentistický státeček, v němž nerušeně vládli, dokud je v roce 1934 nesmetla bulharská armáda po jednom z četných bulharských vládních pučů. O části německé a maďarské menšiny v Jugoslávii a v Rumunsku bylo vždy zřejmé, že je potenciální pátou kolonou, což se v letech druhé světové války i prokázalo. Druhá světová válka plány revizionistů na Balkáně přetvořila do nových hranic: Albánie, Bulharsko a Maďarsko se výrazně rozšířily právě na úkor vítězných států z Velké války: Jugoslávie (která se zcela rozpadla), Rumunsko a Řecká.

Přesto však na Balkáně až na výjimky, o nichž pohovoříme níže, neexistovala ideologie biologického rasismu, tak jak se vyvinula v nacistickém Německu. Antisemitismus na Balkáně nezapustil nikde výrazné kořeny, snad s výjimkou Rumunsko, jehož vlády nedokázaly zabránit pogromům i např. přijetí rasových zákonů, které zakazovaly židovským studentům zápis na univerzity. Balkánské země se obecně vzato ani nesnažily zákonně definovat, co a kdo je menšina a už vůbec ne zakazovat národnostně smíšená manželství či uzákonovat segregaci menšin.

---

³ Slovanské muslimy v Jugoslávii zastupovala *Jugoslávská muslimská organizace*, založená v únoru 1919 v Sarajevu, která na jugoslávské politické scéně aktivně působila po celou meziválečnou dobu a často v ní hrála i onu pověstnou úlohu „jazýčku na vahách“. Slovanští muslimové, díky svému původu i teoriím o tom, že jsou to vlastně poislámštění Srbové nebo Charváti, pro vládnoucí elity meziválečné Jugoslávie nepředstavovali problém.

Příslušníci menšin s dobrou znalostí státního jazyka se mohli domoci i významných státních funkcí.

Po roce 1941 ovšem nacistická okupace dovolila, aby na povrch vypluly tenze, které do té doby mezi jednotlivými etniky pouze doutnaly. Často tyto tenze záměrně využívala. Některým etnickým menšinám ba i státním národům, které měly mnohdy oprávněný pocit diskriminace ve vlastní zemi, nacistická či fašistická okupace umožnila „satisfakci“. Charvátsko získalo nezávislost jako loutkový stát ve službách mocností Osy. K moci se zde dostala bývalá emigrantská extrémně nacionalistická organizace Ustaša, jež před válkou měla mezi obyvatelstvem pouze zanedbatelnou podporu. Ustašovská vláda zakázala používání cyrilice, zavedla pronásledování „necharvátského“ (srbského, židovského a romského) obyvatelstva na rasových zákonech s cílem vytvoření rasově čistého Charvátska, což vedlo k nebývalým masakrům a nakonec i dalo podnět k partyzánskému hnutí odporu.

Nacistická okupace aktivovala etnické válčení i na mnoha dalších místech Balkánu. A za své jej částečně přijali i někteří příslušníci hnutí odporu, zejména těch srbských četnických skupin, které nebyly pod přímým vedením generála Dragoljuba Mihailoviće, a těch byla v Bosně a Hercegovině i v Černé Hoře většina. Ze strany těchto četnických skupin tak často docházelo zejména v Bosně k masakrům slovanského muslimského obyvatelstva. Bulharské jednotky, které anektovaly části řecké západní Thrákie, jakkoli ta již po první válce přišla o většinu bulharského, resp. bulharskými dialekty hovořícího slovanského obyvatelstva, při potlačování řeckého odporu pobily tisíce řeckých civilistů a pokoušely se tuto oblast nově kolonizovat bulharskými rolnickými kolonisty. Podobnou politiku prováděly bulharské okupační síly i na území egejské i bývalé jugoslávské (vardarské) Makedonie, v obou případech však bez větších úspěchů. Represálie hnutí odporu a celkové válečné těžkosti byly pro případné kolonisty překážkou silnější než touha získat v podstatě zadarmo hospodářství v „nových zemích“. Kolonizace rolnickým obyvatelstvem ostatně nebyla na Balkáně, jak ukázal jugoslávský příklad meziválečné kolonizace území osídlených albánským obyvatelstvem na Kosovu a v Makedonii, úspěšná ani v dobách mírových, natož pak v dobách válečných. Důležité je však, jak podotýká Mark Mazower, vědět, že byly činěny, neboť je to indikace toho, že válka na Balkáně (a pochopitelně nejen tam), měla za cíl nejen konečné vítězství, ale také zavedení nového řádu, jehož jedním z cílů byl i trvalý demografický inženýring na nových územích.

V souvislosti s pronásledováním jednotlivých etnik na Balkáně za druhé světové války je také nutno mít na zřeteli, že se tato etnická válka nezastavila v tom okamžiku, kdy se poslední německé divize stáhly z Balkánu. Válka na Kosovu mezi kosovskými Albánci a jugoslávskými partyzány trvala ještě několik dalších měsíců a v některých oblastech Kosova dokonce i let. Etničtí Němci byli vyhnáni nejen z Banátu a dalších částí Vojvodiny, kde jich před válkou žilo více než půl milionu, ale i z charvátských měst. Na jejich místa bylo dosídleno obyvatelstvo z neproduktivních dinárských válkou zpustošených oblastí Bosny, Hercegoviny, Liky, Kordunu a Černé Hory, čímž došlo k zásadní etnické homogenizaci i změně kulturní situace v do té doby jednoznačně multietnické a multikulturní Vojvodině. Ze severozápadního Řecka bylo koncem roku 1944 a počátkem roku 1945 vyhnáno zbylé albánské obyvatelstvo. Řecká občanská válka v letech 1946–1949 pak byla svým způsobem i válkou mezi athénskou vládou a příslušníky slovanské makedonské menšiny v egejské Makedonii, kteří, v podstatě oprávněně, doufali, že s podporou řeckých partyzánů dosáhnou nějakou autonomii a budou uznáni jako svébytná národnost, čehož se zbylým příslušníkům makedonské menšiny v Řecku ostatně dodnes nedostalo.

Do roku 1950 tak byly etnické poměry na Balkáně (bez Rumunska) oproti předválečnému stavu dramaticky proměněny. Židovská komunita se z téměř 850 000 příslušníků v roce 1930 zmenšila na méně než 50 000, a to ještě pouze zásluhou toho, že bulharská vláda po nátlaku pravoslavné církve a větší části tehdejšího politického spektra odmítla svoji židovskou komunitu vydat (což se ovšem netýkalo židů z Bulharskem okupovaných území západní

Thrákie a Makedonie). Z tohoto zbytku se ovšem i tak většina na počátku padesátých let vystěhovala do Izraele. Německé obyvatelstvo Balkánu, s výjimkou některých oblastí Rumunska, bylo za dramatických okolností odsunuto, podobně jako z Československa či Polska. Desítky tisíc slovanských Makedonců opustilo egejskou Makedonii, podobně jak tisíce Albánců byly nuceny opustit řecký jižní Epir. V průběhu války byly z území Kosova a Metochie vystěhovány (a částečně i pobity) všichni slovanští, z větší části srbští kolonisté, a jen části z nich bylo po válce umožněno se vrátit. Jejich hospodářství byla v průběhu války kolonizována Albánci z horských oblastí Albánie, což vedlo k etnické homogenizaci albánského obyvatelstva na Kosovu, která se v průběhu poválečných desetiletí ještě stupňovala. Totální válka, genocida obyvatelstva, masové migrace, to vše vedlo k tomu, že po válce byly balkánské státy etnicky homogennější. Přesto však v nich zůstaly významné menšiny: muslimská a turecká v Bulharsku, maďarská a albánská v Jugoslávii a maďarská v Rumunsku.

2. Jugoslávská politika bratrství a jednoty

Ze všech balkánských států ovšem pouze v Jugoslávii existovala na počátku nové poválečné epochy poměrně upřímná snaha jednou pro vždy skoncovat s nacionalismem a etnickou výlučností a založit stát na multikulturní a multietnické politice „bratrství a jednoty“, pravda, pod diktátem jediné nedotknutelné komunistické strany. Jakkoli se ideologie bratrství a jednoty nikdy nestala skutečností a byla spíše fikcí či zbožným přáním úzké komunistické špičky v čele s Josipem Brozem Titem, byla vždy více než jen prázdnou propagandistickou frází. Dokázala zajistit dodržování menšinových práv v míře, která i v západní Evropě ani zdaleka nebyla a není běžnou a směřovala často až k pozitivní diskriminaci menšin na úkor „státních“ národů. Iredentismus či revanšismus velkých jugoslávských národů – Charvátů a Srbů – pak dokázala dlouho udržet v mezích, které byly před rokem 1940 téměř nemyslitelné. Charvátský nacionalismus se ze svého spánku začal budit „teprve“ koncem šedesátých let, nejprve v podobě intelektuálně filologické, kdy byla v březnu 1967 v Záhřebu vydána deklarace, požadující naprostou samostatnost charvátského spisovného jazyka a zrušení jazykové „srbocharvátské“ unie z roku 1954,⁴ později, v roce 1971, však již v podobě masového nacionalistického hnutí, jehož krajním

---

⁴ Pro ilustraci zde uvádíme plné znění deklarace, tak, jak byla zveřejněna v záhřebském Telegram ze 17. března 1967, v překladu Pavla Krejčího.

Deklarace o názvu a postavení chorvátského spisovného jazyka

Více než tisíciletý boj jugoslávských národů za národní svobodu a sociální spravedlnost kulminoval revolučním přerodem v období let 1941 až 1945. Vymoženosti Národněosvobozeneckého boje a socialistické revoluce umožnily všem národům a národnostem v Jugoslávii vstoupit do nové fáze jejich dějinné existence. Slovinci, Chorvati, Srbové, Černohorci a Makedonci, opírajíce se o základní teze socialismu o právu každého člověka na svobodný život bez jakékoliv poroby a o právu každého národa na plnou suverenitu a neomezenou rovnoprávnost s ostatními národními společenstvími, vytvořili jako garanci této vzájemné rovnoprávnosti, bratrství a socialistické spolupráce federativní svaz tvořený šesti socialistickými republikami.

Principy národní suverenity a plné rovnoprávnosti zahrnují též právo každého z našich národů hájit všechny atributy své národní existence a maximálně rozvíjet nejen svou hospodářskou, nýbrž i kulturní činnost. Mezi těmito atributy hraje nebyvale důležitou roli vlastní národní jméno jazyka, který chorvátský národ užívá, neboť nazývat svůj jazyk vlastním jménem je nezczizitelné právo každého národa, bez ohledu na to, zda se jedná o filologický fenomén, který v podobě specifické jazykové varianty nebo dokonce v úplnosti náleží i nějakému jinému národu.

Novosadská dohoda odůvodněně deklarovala společný lingvistický základ srbského a chorvátského spisovného jazyka, aniž by přitom popírala historickou, kulturně-historickou, národní a politickou pravdu o právu každého národa na vlastní jazykové médium národního a kulturního života. Tyto vymoženosti byly formulovány jak v ústavních textech, tak i v Programu Svazu komunistů, politického vůdce našich národů v revolučním boji.

Navzdory zřejmosti základních principů však jisté formulační nepřesnosti umožňovaly, aby byly tyto principy v praxi obcházeny, pokřivovány a porušovány v rámci šířeji se vyskytujících odchýlení v realitě našeho společenského a ekonomického života. Je známo, za jakých okolností došlo v naší zemi k oživení etatistických, unitaristických, hegemonistických tendencí. V souvislosti s nimi se objevila i koncepce prosazující potřebu jednotného „státního jazyka“, přičemž v praxi byla tato role z důvodu dominantního vlivu administrativního centra našeho státního společenství přisouzena srbskému spisovnému jazyku. Navzdory VIII. sjezdu, IV. a V. plénu ÚV SKJ, které v těchto dnech obzvlášť zdůraznily důležitost socialistických principů rovnoprávnosti našich národů a v souvislosti s tím i jejich jazyků, se prostřednictvím správního aparátu a veřejných i hromadných sdělovacích prostředků (svazových orgánů, Tanjugu, JRTV při celoplošném vysílání, pošty, železnic, tzv. materiálů hospodářské a politické literatury, filmových týdeníků, různých úředních formulářů) a také prostřednictvím jazykové praxe v JLA, ve federální správě, zákonodárství, diplomacii a politických organizacích fakticky i v současnosti vykonává prosazování „státního jazyka“, takže se chorvátský spisovný jazyk potlačuje a přivádí do nerovnoprávného postavení lokálního nářečí.

Obzvláště důležité iniciativy hospodářské a společenské reformy, které se opírají o základní vlastnosti naší samosprávné socialistické společnosti, zavazují nás, abychom v oblasti svého působení – v jazyce, literatuře, vědě a kultuře obecně – podnikli vše, co je nutné, aby se v bezprostřední praxi realizovaly všechny uvedené teze našeho socialistického zřízení.

Z výše uvedených důvodů níže podepsané chorvátské kulturní a vědecké instituce a organizace mají za to, že je nezbytně nutné:

1) Ústavním zákonem zajistit jasnou a jednoznačnou rovnost a rovnoprávnost čtyř spisovných jazyků: slovinského, chorvátského, srbského, makedonského.

cílem mělo být až oddělení republiky z Jugoslávie. V té době se jugoslávským komunistům podařilo toto hnutí úspěšně eliminovat. Srbský nacionalismus začal vystrkovat růžky v 70. letech v souvislosti se zhoršující se situací srbské minority na Kosovu, své exprese se však dočkal až v polovině 80. let 20. století.

Titův režim byl založen na velmi detailně propracovaném systému oficiálně uznaných národů a tzv. národností, přičemž mezi národy patřily kromě Srbů, Charvátů a Slovinců také nově uznané národy Makedonců a Černohorců a od roku 1971 byli jako zvláštní národ uznáni i bosenští muslimové. Jako národnosti byli uznáni příslušníci těch etnik, které měly své státy nejčastěji v okolí či přímém sousedství Jugoslávie. Kromě toho měly v Jugoslávii garantována práva i etnické skupiny, jejichž příslušníci neměli nikde žádné vlastní státy (např. Vlaši či Cincari,⁵ slovanští muslimové, tzv. Torbeši v Makedonii aj.).

Za tím účelem je nutno změnit formulaci v Ústavě SFRJ, čl. 131, která by měla znít takto:

„Federální zákony a jiné všeobecné akty federálních orgánů se zveřejňují v autentickém znění ve čtyřech spisovných jazycích národů Jugoslávie: srbském, chorvatském, slovinském, makedonském. V úřední komunikaci se orgány federace závazně drží principů rovnoprávnosti všech jazyků národů Jugoslávie.“

Adekvátní formulací je potřeba zajistit též práva jazyků národností žijících v Jugoslávii.

Současný ústavní článek o „srbochorvatském respektive chorvatskosrbském jazyce“ svou neprecizností umožňuje, že se v praxi tyto dva souběžné názvy vnímají jako synonyma, a ne jako základ rovnoprávnosti i chorvatského, i srbského spisovného jazyka, a to jak mezi sebou navzájem, tak i ve vztahu k jazykům ostatních jugoslávských národů. Taková nejasnost umožňuje, že v praxi se srbský spisovný jazyk silou reality prosazuje jako jednotný jazyk pro Srby i Chorvaty. Že je skutečnost opravdu taková, dokazují mnohé příklady a mezi nimi pak nejnověji nedávné Závěry pátého zasedání Svazu skladatelů Jugoslávie. Tyto závěry byly zveřejněny současně v srbské, slovinské a makedonské verzi, jako by snad chorvatský spisovný jazyk vůbec neexistoval nebo jako by snad byl totožný se srbským spisovným jazykem.

Níže podepsané instituce a organizace se domnívají, že v takových případech chorvatský národ není zastupován a že je přiveden do nerovnoprávného postavení. Takovou praxi nelze v žádném případě ospravedlnit jinak nesporným vědeckým faktem, že chorvatský i srbský spisovný jazyk mají společnou lingvistickou bázi.

2) V souladu s výše uvedenými požadavky a vysvětleními je nutno zajistit důsledné uplatňování chorvatského spisovného jazyka ve školách, žurnalistice, veřejném i politickém životě, v rozhlasu i televizi, kdykoliv se to týká chorvatského obyvatelstva, a aby úředníci, učitelé i veřejní pracovníci bez ohledu na svůj původ oficiálně používali spisovný jazyk prostředí, v němž vykonávají svou činnost.

Tuto Deklaraci adresujeme Parlamentu SR Chorvatska, Svazovému parlamentu SFRJ a celé naší veřejnosti, aby se v souvislosti s přípravou změny Ústavy uvedené principy jednoznačně formulovaly a aby se v souladu s tím v našem společenském životě zajistilo jejich plnohodnotné uplatnění.

Matice chorvatská

Společnost spisovatelů Chorvatska

PEN-klub, Chorvatské centrum

Chorvatská filologická společnost

Filologické oddělení Jihoslovanské akademie věd a umění

Oddělení současné literatury Jihoslovanské akademie věd a umění

Jazykový ústav Jihoslovanské akademie věd a umění

Ústav literatury a teatrologie Jihoslovanské akademie věd a umění

Katedra současného chorvatskosrbského jazyka Filozofické fakulty v Zadaru

Katedra současného chorvatskosrbského jazyka Filozofické fakulty v Záhřebu

Katedra dějin chorvatského jazyka a dialektologie Filozofické fakulty v Záhřebu

Katedra jugoslávských literatur Filozofické fakulty v Zadaru

Katedra starší chorvatské literatury Filozofické fakulty v Záhřebu

Katedra současné chorvatské literatury Filozofické fakulty v Záhřebu

Lingvistický ústav Filozofické fakulty v Záhřebu

Ústav literární vědy Filozofické fakulty v Záhřebu

Staroslověnský ústav v Záhřebu

Společnost literárních překladatelů Chorvatska

⁵ Vlachy či Cincary nebo Arumuny se rozumí zbytky původního balkánského thrácko-ilyrského obyvatelstva, jež bylo v době římské vlády nad Balkánem romanizováno. Žije roztroušeno na celém Balkáně. Vyznává vesměs pravoslaví, hovoří zvláštním románským jazykem s velkými příměsemi toho většinového jazyka, jehož mluvčí

Statut poválečné Jugoslávie byl, jak jsme viděli již výše, prakticky připraven a vytýčen na II. konferenci Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie, která se uskutečnila 29.–30. listopadu 1943 v bosenském městě Jajce. *Závěry II. konference AVNOJ* hovoří o tom, že Jugoslávie bude vystavena na federativním principu, jenž zajistí plnou rovnoprávnost Srbů, Charvátů, Slovinců, Makedonců a Černohorců, resp. národů Srbska, Charvátska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny. Bylo to přelomové rozhodnutí zejména z hlediska makedonského a černohorského, neboť většinové obyvatelstvo těchto zemí bylo díky němu poprvé uznáno za samostatné národy. KSJ na kongresu ale pouze pokračovala v intencích závěrů své páté zemské konference, konané 19. – 23. října 1940 v Dubravě u Záhřebu, jež „boj“ za rovnoprávnost a seburčení černohorského a makedonského národa prohlásily za jednu z komunistických priorit.

Menšinová práva v Jugoslávii

Právy ostatních národů, žijících na jugoslávském území se *Závěry*, na rozdíl od páté konference z roku 1940,⁶ zabývají jen velmi povšechně. „Nestátotvorné“ národy označují jako národnostní menšiny (v další praxi se pro ně vžil pojem „národnosti“) a článek IV. pouze velice stručně prejudikuje, že „*národnostním menšinám budou zaručena všechna národní práva*“. Touto formulací se zřejmě rozuměla nejen práva kulturní, ale také politická. Podle výkladu jugoslávských právních historiků tato konstatace znamená, že menšiny nemají a v duchu generálních politických a právních rozhodnutí AVNOJ ani nemohou mít atributy státnosti – nestojí na nich jugoslávská státnost ani jugoslávská federace. Rozhodnutí AVNOJ tedy nezakládalo právo menšin na odtržení a připojení ke svému mateřskému státu, ani nehovoří o autonomii jakožto ústavoprávní formě uskutečňování národnostních práv.⁷

---

převládají v okolí jeho sídel. Vlaši byli ve středověku zejména pastevci, v novější době tvořili významnou obchodnickou i řemeslnickou elitu balkánských měst. Mnozí vzděláni příslušníci tohoto etnika se stali i významnými představiteli národního obrození jednotlivých balkánských národů.

⁶ V rezoluci z této konference se totiž přímo hovoří o boji „*za svobodu arnautských menšin na Kosovu a Metochii a v Sandžaku*“ (a zároveň také „*proti italským agentům, pokoušejícím se různými sliby podvést utlačované Arnauty a vyvolat tak v této části Jugoslávie válečné střetnutí*“) a také „*za svobodu a rovnoprávnost maďarských, rumunských, německých a druhých národnostních menšin ve Vojvodině*“, aniž by ovšem závěry specifikovaly, v čem jejich nesvoboda spočívá a jak by měl být tento boj veden.

⁷ Vznik ideologie bratrství a jednoty a vůbec národnostní princip poválečné komunistické ideologie bývá obvykle odvozován od toho, jak v průběhu předcházejících dvaceti let krystalizovaly pohledy KSJ na národnostní otázku. Byly to ovšem pohledy složité a často rozporuplné. Závěry čtvrtého kongresu KSJ, který se konal v Drážďanech 5. – 16. listopadu 1928, se striktně držely doporučení Šestáho kongresu Kominterny. Ten označil tehdejší Království Srbů, Charvátů a Slovinců jako jeden z nejmilitantnějších států na světě a základnu imperialistických zemí sloužící k rozbití SSSR a vyjádřil se, že Království je nutno rozbít za každou cenu. KSJ byla Kominterně zcela podřízena, a proto se zasazovala o vytvoření nezávislého Charvátska, nezávislé a sjednocené Makedonie, nezávislého Slovinska, a vytvoření nezávislé Černé Hory a vyzývala „*dělnickou třídu*“, aby se rozhodla i pro nezávislou a sjednocenou Albánii, k níž by byly připojeny i jugoslávské oblasti, v nichž žila albánská menšina! Konečným smyslem toho všeho mělo být po celobalkánské revoluci vytvoření balkánské federace, která by proměnila versailleský systém, založený na diktátu dohodových imperialistických mocností. Tyto anarchistické pozice začala KSJ měnit teprve do dlouhých létech frakcionářských bojů, ultralevicových názorů a nejrůznějších výstřelků. K novému kurzu KSJ samozřejmě dopomohla i nová mezinárodní politika Kominterny, vyhlášená na jejím sedmém kongresu Georgi Dimitrovem a Palmirem Togliatim. Ta odvrhla dosavadní konfrontační charakter vztahů s jinými subjekty sociálně-demokratického charakteru a občanské levice či stranami buržoazně-liberálního charakteru, a doporučovala evropským komunistickým stranám orientaci na vytváření společných jednotných národních front boje proti nebezpečí fašismu. KSJ ideu o vytvoření antifašistické fronty poprvé vyjádřila na své čtvrté zemské konferenci v prosinci 1934 v Lublani. Přijetí linie národní fronty bylo bezprostředně spojeno s odvrhnutím teze o Jugoslávii jakožto výtvaru imperialistických velmocí (či zplouceni versailleského systému) a potřebě jejího rozbití. Jugoslávští komunisté tak za nové politické konstelace začali přistupovat k řešení národnostní otázky v rámci Jugoslávie jakožto celku. Tento postoj je vyjádřen také v usnesení ÚV KSJ z října 1935, v němž se sice zdůrazňuje, že komunisté setrvávají na zásadách principu práva národa na seburčení s možností odtržení, ale že při jeho uskutečňování nemohou nepřihlížet k mezinárodní situaci. Díky tomuto novému postoji přišlo vedení KSJ na myšlenku reorganizace strany na národnostním principu. V jarních měsících roku 1937 tak byly založeny národní stranické

Statut jugoslávských menšin mohl být po válce řešen ústavou se zvláštními zákony v rámci konceptu suverenity občanských práv, tedy bez teritoriální artikule politikých práv menšin, přednost však postupně dostalo, alespoň v případě dvou největších jugoslávských menšin – maďarské a albánské – řešení ve formě územní autonomie, byť v obou případech se nejednalo o území obývané pouze těmito menšinami. V případě Vojvodiny nešlo pouze o řešení maďarského problému – maďarská menšina tam je soustředěna především v Báčce – v potaz proto byla brána i skutečnost, že celá oblast je výrazně multietnická a multikulturní a že měla i svůj specifický historický vývoj. I z toho důvodu zřejmě vojvodinská autonomie dostala zpočátku vyšší status než Kosovo a Metochie, kde žila menšina albánská. Problém před válkou největší menšiny německé byl vyřešen, podobně jako v ČSR, jejím odsunem. Autonomní status dostal bezesporu přednost i z hlediska perspektivy poválečného politického sblížení s Maďarskem a Albánií v rámci nové rodiny socialistických zemí, přestože jak maďarská, tak albánská menšina byly během války vůči Jugoslávii podobně neloyální jako menšina německá. V případě Albánie se zejména v Titových plánech zvažovala i možnost jejího včlenění do Jugoslávie jakožto sedmé republiky či provázání obou zemí v jugoslávsko(-bulharsko)-albánské socialistické federaci, v jejímž rámci by se pak otázka Kosova a Metochie nejevila jako problematická. Jugoslávští komunisté se navíc také (a jak se později ukázalo mylně) domnívali, že vzájemné hraniční problémy s okolními státy lze snáze řešit, budou-li mít národnostní menšiny zajištěna všechna svá demokratická práva a bude-li Jugoslávie důsledně dodržovat politiku národnostní rovnoprávnosti. Z pozdějších ústav vyplývalo, že se národnostní menšiny chápou jako zcela rovnoprávné se státopornými jugoslávskými národy s tím, že „*uchovávají svá specifika jakožto součást národa, k němuž náleží, ale jsou zároveň nositeli jeho odlišností, zejména v rovině kulturní, o něž pak rozmnožují tradiční prvky prostředí, v němž žijí*“.

Příslušníci národnostních menšin měli již federální ústavou z roku 1946 (čl. 13) zaručena práva stejná jako příslušníci státoporných národů, včetně ochrany svého kulturního rozvoje a svobodného používání mateřského jazyka (článek 120 ústavy např. zajišťoval právo občanů, kteří nerozumějí jazyku, v němž je vedeno soudní jednání, na překladatele). Např. na Kosovu a Metochii byla zcela zrovnoprávněna srbština a albánština. Ústava ze 7. dubna 1963 do menšinového zákonodárství uvedla nový pojem „národnost“, a vedle již dříve garantovaných práv zakotvila i základní ustanovení o školách pro příslušníky jednotlivých národností a o výuce v jazyce národností.

V souvislosti s pozdějším vývojem srbských autonomií, jejichž status se, počínaje přijetím pozměňovacích federálních ústavních návrhů z roku 1968 a konče schválením nové ústavy v roce 1974, stále více měnil a přibližoval statusu jugoslávských republik, je nutno zdůraznit, že jugoslávská federální ústava zmiňovala možnost vytvářet autonomie i v „*oblastech se zvláštním národnostním složením*“ (čl. 111) i jiným republikám. Byla to skutečnost jen logická, neboť poukazyvala na to, že podmínky pro vytvoření autonomií jsou i jinde než jen na Kosovu a Metochii a ve Vojvodině. Např. z kulturního hlediska podobně jako Vojvodina mohla mít autonomii Dalmácie či Istrie, z národnostního pak, podobně jako Kosovo a Metochie např.

---

organizace – Komunistické strany Slovinska a Charvátska. Z hlediska organizačního zůstala samozřejmě národní stranická vedení podřízena v duchu demokratického centralismu ÚV KSJ, ale jinak vystupovala jako vedení organizací národního charakteru. V tomto vztahu KSJ vůči vlastní organizaci tak, jak tvrdí historik Branko Petranović, bylo možno spatřovat obrysy budoucího federativního uspořádání Jugoslávie. Nová platforma KSJ samozřejmě musela také vyjádřit i právo velkých jugoslávských národnostních menšin – Němců, Maďarů a Albánců – na rovnoprávnost. KSJ tedy zakládala i provinční organizace, v nichž nacházeli uplatnění menšinoví představitelé, a měla koncem 30. let 20. století dvě národní organizace – slovinskou a charvátskou, dále pak provinční či zemské (srch. pokrajinska) organizace Srbska, Černé Hory, Makedonie, Bosny a Hercegoviny, Vojvodiny a Dalmácie a oblastní organizaci Kosova a Metochie. Po celou tuto dobu ovšem KSJ působila v hluboké ilegality a její vliv byl marginální.

oblasti Liky a Kordunu s většinovým srbským obyvatelstvem. Že ovšem této možnosti jiné republiky „nevyužily“, je věc jiná.

3. Makedonská otázka

byla prakticky již od doby Berlínského kongresu jedním z nejbolestivějších sporů mezi mladými balkánskými státy. Celé složitost makedonské situace nemůže být pochopitelně představena, pro pochopení meziválečného i poválečného vývoje v této těžce zkoušené oblasti je však nutno stručně zajít alespoň do posledních desetiletí století devatenáctého.

Makedonie se po Berlínském kongresu ocitla v zájmu „maloimperiálních“ úvah jak srbského, tak řeckého, tak také nejmladšího bulharského státu. Všechny viděly možnost svého územního rozšíření právě tímto směrem. Každý z nástupnických států osmanského impéria se totiž mohl ohánět historickým právem na tuto zemi: tvořila ve středověku součást Byzantské říše, byla také, v kratších historických etapách, centrem jak bulharského, tak srbského středověkého státu. Získání Makedonie tak mohlo být jak naplněním řecké „velké ideje“, tak vize obnovení velkého Srbska z dob panování cara Štěpána Dušana, tak, nejčerstvěji, uskutečněním chimérické ideje Bulharska v hranicích, jaké byly navrženy ruskou stranou při mírových jednáních s Tureckem v San Stefanu v roce 1878, jež ale byly právě na Berlínském kongresu zamítnuty. Makedonie byla velká země s řadou bohatých měst včetně Soluně, země, v níž žilo vedle sebe slovanské, turecké, řecké, albánské vlašské a židovské obyvatelstvo. Žili v něm vedle sebe pravoslavní křesťané, podléhající jurisdikci cařihradského patriarchátu i patriarchátem neuznaného bulharského exarchátu, muslimové i příslušníci Mojžíšovy víry. Poměrně masivní přítomnost vlašského obyvatelstva nakonec způsobila, že se do makedonské otázky zapojilo také Rumunsko, jakožto „ochránce práv“ románsky mluvících Vlachů (či Cincarů).

Nejpočetnější etnická složka makedonského obyvatelstva – makedonští Slované – byla národnostně neuvědomělá, jakkoli se její málopočetná inteligence převážně považovala za Bulhary a podílela se nezanedbatelně také na bulharském národním obrození.

Absence národního uvědomění slovanských (a částečně i řeckých) obyvatel Makedonie byla způsobena neexistencí národní církve, nízkým (často žádným) vzděláním venkovských pravoslavných kněží, chyběním širší vzdělanější vrstvy obyvatelstva a venkonce i teokratickou formou vlády v osmanské říši, jež traktovala své poddané podle toho, kdo je příslušník jakého náboženství, a nikoli podle toho, kdo hovoří jakým jazykem, a to prakticky až do mladoturecké revoluce na počátku 20. století. Mezi muslimy osmanské říše se ještě ve druhé polovině 19. století neprojevovalo žádné nacionalistické hnutí. Všichni muslimové, ať již byli Turci či Arabové, Kurdi, Albánci či Slované, byli při sčítáních vedeni pouze jako muslimové. Vědomí většiny sultánových poddaných nebylo vytvářeno školou ani armádou, což jsou dvě klíčové instituce, díky nimž moderní státy propagovaly a protlačovaly svoji národní identitu, ale výhradně náboženskou příslušností. Podobně proto i v národnostně nevyhraněných oblastech, jednou z nichž byla právě Makedonie, nebylo ani mezi místním rolnickým křesťanským obyvatelstvem ještě na přelomu 19. a 20. století z větší části známo, kdo je jaké národnosti. V řadě knih nacionálních aktivistů z té doby, ať již bulharských, srbských nebo řeckých, je zachyceno jejich zděšení nad tím, že obyvatelé Makedonie nedokázali odpovědět dokonce ani na otázku, zda jsou Řekové nebo Bulhaři, tedy nad tím, že lingvistické rozdíly mezi natolik vzdálenými filologickými systémy, jako byly místních dialekty řecké a místní dialekty slovanské, byly pro jejich mluvčí naprosto nedůležité (nehledě na tehdy běžnou bilingvnost i vícelingvnost). Na všechny takové a podobné dotazy odpovídali tamní rolníci stejně – my jsme místní pravoslavní křesťané, vysvětlete nám, co to znamená být Řekem nebo Bulharem? Bylo to jakési přednárodní stadium vycházející z dědictví minulosti. Ani Byzanc, ani Turecká říše totiž nebyly založeny jako říše etnické. Celá staletí v nich lidé nejrůznějšího etnického původu dokázali udělat velké kariéry pouze tím, že přešli z jedné víry na víru druhou.

Skutečností, že Slované v Makedonii (ale také v jižním poříčí řeky Moravy) nemají jasně vyhraněné národní vědomí a jsou tedy jakousi amorfní masou, jež může mýt snadno přetvořena buďto na Bulhary nebo Srby, podle toho, do kterého státu se po (tehdy ještě pouze

hypotetickém) rozpadu osmanské říše dostanou, si na počátku 20. století povšiml také srbský etnograf a geograf Jovan Cvijić, jeden z největších znalců Balkánu té doby. Není proto divu, že se tato oblast z tohoto důvodu stávala cílem masivní propagandy bulharských, řeckých i srbských národních aktivistů, manipulujících s národním vědomím (resp. nevědomím) místního obyvatelstva.

Důkazem pro naše tvrzení jsou i statistiky z této doby, popisující národnostní složení obyvatelstva Makedonie: srbská statistika z roku 1889 hovoří o tom, že v Makedonii žije více než 2 milióny Srbů a zhruba 57 tisíc Bulharů! Řecká statistika ze stejného roku uvádí na makedonském území 650 000 Řeků a kolem 450 000 makedonských Slovanů (bez přesné specifikace jejich národnosti), bulharská statistika z roku 1900 tvrdí, že v zemi žije 1 180 000 Bulharů, 228 000 Řeků a 700 (!) Srbů. Statistiky se totálně rozcházejí i v počtu albánského, tureckého a vlašského obyvatelstva. Shodovaly se v jednom: nejvíce obyvatel Makedonie se hlásilo k pravoslaví. Otázkou sporu byla jejich národnost...

Vzhledem k charakteru makedonských dialektů i většinově bulharskému přesvědčení makedonské inteligence, i vzhledem k tomu, že většina slovanského obyvatelstva Makedonie od vzniku bulharského exarchátu v roce 1870 spadala pod jeho jurisdikci, se zdálo, že Bulharsko mělo v řešení „makedonské otázky“ náskok. I založení místního politicko-revolučního hnutí – Vnitřní makedonsko-odrinské⁸ revoluční organizace (VMORO), která si většinově kládla za cíl vytvoření makedonské (a východothrácké) autonomie v rámci osmanské říše, mělo původně bulharskou „pečeť“. Také oficiální bulharská politika počítala s tím, že by případné vyhlášení autonomie definitivně potvrdilo bulharský charakter oblasti a stalo by se předstupněm sjednocení Makedonie s Bulharskem (podle vzoru sjednocení Bulharského knížectví s Východní Rumélií v roce 1885).

Tato bulharská politika byla pro oba zbývající balkánské státy, které také měly s tímto územím své plány, hrozbou, že by pro ně mohla být Makedonie jednoho dne definitivně ztracena, a nutila tedy Řecko a Srbsko vytvářet pro případ rozpadu osmanské říše své vlastní koncepce. Jejich politika nepodporovala autonomistické makedonské hnutí, snažila se spíše rozdělit Makedonii na sféry vlivu, podle nichž by pak země byla ve vhodné chvíli rozparcelována mezi všechny tři státy tak, aby byla zachována jakási rovnováha balkánských sil. A vzhledem k tomu, že dělení Makedonie by nutně muselo přihlížet také k národnostním poměrům, vyvíjelo také Srbsko i Řecko v oblastech svého potenciálního záboru usilovnou osvětovou činnost, zaměřenou na „nevyhraněné“ slovanské obyvatelstvo. Vznikaly tak nejrůznější kulturní spolky: na počátku 20. století působilo v Makedonii vedle většinových bulharských škol také 220 škol řeckých a 200 srbských. Makedonie se stala cílem společných diplomatických hrátek balkánských států s osmanskou říší, ale zároveň i příčinou třenic mezi na Makedonii aspirujícími státy, do nichž vstupovaly a mocensky zasahovaly také evropské velmoci. Konečným výsledkem všeho toho byla přeměna Makedonie v arénu politických, diplomatických, ale i ozbrojených bojů. Podle některých údajů jen v roce 1907 v Makedonii působilo 110 bulharských, 80 řeckých, 30 srbských a 8 rumunských (s převahou vlašského obyvatelstva) ozbrojených čet, nepočítaje v to loupeživé čety albánské nebo národnostně smíšené. Makedonii, největší zbytkové území osmanské říše v Evropě, tak zachvátila naprostá anarchie. Stala se nejhorším místem pro život v celé Evropě. Fakt, že se na skutečné zájmy makedonského obyvatelstva nikdo neptal, nepřekvapí, stejně jako skutečnost, že se makedonská problematika nakonec stala i jablkem sváru křehkého protitureckého společenství balkánských států v první balkánské válce v roce 1912 a vyústila v mezispojeneckou válku, jejímž výsledkem bylo rozdělení Makedonie na tři

---

⁸ Odrin je bulharský název největšího tureckého města východní Thrákie – Edirne. Zejména severní oblasti východní Thrákie v té době byly v podstatě kompaktně osídleny bulharským obyvatelstvem, proto tedy slovo „odrinská“ v názvu organizace. Po druhé balkánské válce zůstalo toto území v rámci osmanské říše a většina bulharského obyvatelstva se odtud buďto dobrovolně, nebo pod tlakem vystěhovala do Bulharska. V současnosti je toto území etnicky čistě turecké.

nesouměřitelné části, v nichž každá ze stran prováděla svoji usilovnou nacionalizační politiku. Největší díl Makedonie získává paradoxně Řecko, které v něm provádí usilovnou helenizační politiku, aniž by přiznávalo jakákoli národnostní práva slovanskému i albánskému makedonskému obyvatelstvu. Z vardarské Makedonie se stává „Staré Srbsko“, Bulharsko, jež přes nejlepší výchozí pozici získalo nejmenší část Makedonie, kypí revanšistickými náladami, které je v obou světových válkách přivedou na „špatnou“ stranu konfliktu...

Rozdělení Makedonie na tři části přivedlo bezprostředně po konci první světové války levicové síly v makedonském hnutí k názoru, že Makedonii je nutno sjednotit v jejích geografických hranicích a poskytnout jí nezávislost v rámci balkánské federace, jejíž nárys byl vypracován socialistickým hnutím již v posledních desetiletích 19. století. Pravé křídlo v Bulharsku obnovené makedonské revoluční organizace ale hovoří pouze o připojení Makedonie k Bulharsku. V jeho pojetí byla pirinská část Makedonie jedinou oblastí historické Makedonie, kde již bylo dosaženo konečného cíle, totiž osvobození bulharského obyvatelstva, neboť jiné podle něj v Makedonii nežilo, a jeho spojení s Bulharskem. Obnovené hnutí pirinskou (tedy bulharskou) oblast prakticky zcela ovládalo a učinilo si z ní svoji základnu pro akce svých čet vůči jugoslávským orgánům ve vardarské Makedonii, částečně však tyto čtyři zasahovaly i do egejské, tedy řecké části historické Makedonie. Proti bulharským četám se ve vardarské Makedonii formovaly srbské kontračety a také trestné výpravy jugoslávských pořádkových sil. Makedonie se tak znovu stává dějištěm krvavých střetů a nemilosrdných bojů. Přitom klid nebyl ani v pirinské Makedonii, neboť makedonské hnutí v Bulharsku se záhy atomizovalo do několika sekcí, které se navzájem potíraly stejně nemilosrdně, jako vystupovaly proti jugoslávským mocenským orgánům.

Když se ukázalo, že z hlediska mezinárodně právního bude do budoucna jen stěží možné připojit řeckou a jugoslávskou část Makedonie k Bulharsku, vypracovala frakce makedonské organizace vedená Ivanem „Vančem“ Michailovem novou strategii, podle níž by se měla Makedonie stát nezávislým státem. Michailov si mimochodem představoval samostatnou Makedonii jako mnohonárodnostní stát, s tím, že pojem Makedonec by vlastně znamenal totéž, co Švýcar. Pro splnění tohoto cíle ale jeho frakce používala všechny dostupné prostředky, což ovšem pro ni v té době byly pouze prostředky násilné – ozbrojené čety, atentáty (včetně úspěšného atentátu na jugoslávského krále Aleksandra v roce 1934), základny na italském a albánském území, kontakty s charvátskými ustašovci i s Kominternou, vraždy oponentů... S rozvrtným působením makedonských organizací na svém území se nakonec rozhodla udělat konec i bulharská vláda, vzešlá v roce 1934 z jednoho z četných státních převratů. Své pozice tyto organizace ale postupně ztratily díky svému nevybíravému násilí i mezi obyvatelstvem v samotné vardarské a egejské Makedonii, jakkoli vystavenému silnému srbizačnímu a grekizačnímu tlaku. Zejména ve vardarské Makedonii pak začala mezi slovanským obyvatelstvem, které poznávalo, že nic dobrého nepřichází ani z Bulharska, ani ze srbské (jugoslávské) strany, postupně klíčit idea makedonismu, spočívající v přesvědčení o vlastní národní svébytnosti. Tato idea byla poprvé formována již v 80. letech 19. století srbským diplomatem Stojanem Novakovičem, za jejího pravého zakladatele je však považován Krste Petkov Misirkov, který své názory o svébytnosti makedonského národa sepsal v publikaci *O makedonských záležitostech*, vydané v roce 1903 v Petrohradě.⁹

Proti pojetí makedonských Slovanů jako Bulharů (nebo Srbů) nově vystoupila také Kominternu. Ta se na svém sedmém kongresu v roce 1935 přiblížila myšlenkám makedonismu a vyhlásila, že Makedonci (myšleno tím makedonští Slované), jsou podle všech marxisticko-leninských kritérií samostatným národem. Její stanovisko bylo od té doby závazné pro všechny komunistické strany, a tedy i pro stranu jugoslávskou, bulharskou a řeckou. Komunistické strany ve všech třech balkánských státech sice v té době působily v hluboké ilegalitě, nicméně

⁹ Zasluhou Ivana Dorovského byla tato publikace přeložena v roce 2012 také do češtiny (MISIRKOV, Krste: *O makedonských záležitostech*, Brno 2012) a stala se tak nepostradatelným studijním materiálem.

pro budoucí konstituci makedonského národa se právě toto komunistické pojetí nakonec ukázalo jako naprosto rozhodující. Neustálé boje o převahu, povstání, četnické hnutí, propaganda, emigrace a vystěhovávání obyvatelstva z jednoho státu do druhého, to vše učinilo z myšlenky makedonismu, rozvíjené od poloviny 30. let komunistickými stranami, přitažlivou a spásnou alternativu vůči nacionalismu a imperiálním aspiracím zájemců o makedonskou kořist.

S ideou makedonismu vstupovaly balkánské komunistické strany do dějů druhé světové války a nic na ní nezměnila ani skutečnost, že v roce 1941 Bulharsko jako německý spojenc na tři roky získalo prakticky celou historickou Makedonii do své moci. Jakkoli grandiózní bylo bulharské kulturní úsilí ve válečné Makedonii, nedokázalo již dostatečně přesvědčit makedonské obyvatelstvo o upřímnosti svých cílů. Tím spíše, že s postupující dobou byla země stále více (a mnohem více než „staré“ Bulharsko) zatěžována povinnými dodávkami, rekvizicemi a představitelé nové státní moci dokázali svou zkorumpovaností a násilnictvím postupně odradit i ty, kteří bulharskou správu v počátcích nadšeně vítali. Idea makedonismu, prosazovaná levicovým odbojem, postupně vítězila...

Druhé zasedání AVNOJ v listopadu 1943 proklamovalo, jak jsme již objasnili na jiném místě, vytvoření jugoslávské federace, jejíž nedělitelnou federální součástí měla být i Makedonie. Původním cílem jugoslávských komunistů ovšem byla federální jednotka daleko větší, než ta část Makedonie, která byla před válkou součástí jugoslávského království. Měli na mysli sjednocení i egejské a pirinské Makedonie. Nesoulad starého srbsko-bulharského sporu o Makedonii se tak vloudil i do jinak poměrně bezproblémového vztahu mezi jugoslávskou a bulharskou komunistickou stranou, neboť bulharská strana se, řekněme z pochopitelných důvodů, s tímto myšlením svých jugoslávských soudruhů neztotožnila. V prosinci 1943 proto předložila návrh na vytvoření nezávislé Makedonie v jejích historických hranicích. Jugoslávská koncepce ovšem získává podporu Moskvy, takže předseda bulharské strany bývalý generální tajemník v té době již rozpuštěné Kominterny Jiří Dimitrov nařizuje bulharským komunistům solidarizovat se závěry AVNOJ z Jajce. V souladu se závěry zasedání AVNOJ agitují vyslanci jugoslávských komunistů za svůj cíl i v egejské Makedonii, jakkoli tamní etnická situace již byla pro podobné cíle zcela neadekvátní. Jugoslávští komunisté v té době proto zřejmě zveličovali počet slovanských Makedonců v egejské Makedonii (hovoří se o více než 300 000, řecké údaje naopak dokazovaly, že v egejské Makedonii žije pouhých 40 000 „slavofonních Řeků“).

Poválečné hranice se na Balkáně nakonec kvůli Makedonii neměnily. Makedonismus se ale stal oficiální státní politikou nové Jugoslávie a do rezoluce Informbyra v roce 1948 také Bulharska, neboť stále hlubší spolupráce J. Broze Tita a G. Dimitrova na vytvoření „balkánské socialistické federace“ předpokládala sjednocení alespoň pirinské a vardarské Makedonie. Rezoluce Informbyra a bulharské setrvání na straně Stalina ovšem tento krok znemožnila. Makedonská státnost se tak rozvíjí pouze v rámci jugoslávské komunistické federace. A to se všemi z toho plynoucími konsekvencemi, z nichž nejdůležitější bylo postupné konsolidování slovanského obyvatelstva vardarské Makedonii jakožto samostatného a svébytného národa s vlastním jazykem, vyvíjejícího se ve vlastní republice v rámci federální socialistické Jugoslávie.

Naopak v Bulharsku po usilovné „makedonizaci“ pirinské Makedonie, kdy byli za Makedonce prohlašováni i ti, kteří se již dávno cítili být Bulhary, a v oblasti byly otevírány školy s výukou ve vznikající spisovné makedonštině, docházelo po rezoluci Informbyra k postupnému omezení „promakedonské akce“. Nicméně ještě v roce 1956 se v pirinské oblasti 67 % obyvatelstva prohlašuje za Makedonce. Kurz, který zauímají bulharští komunisté, se proto s touto situací vyrovnává po svém. V roce 1963 je na březnovém plénu Ústředního výboru Bulharské komunistické strany zformulováno stanovisko, že v Bulharsku nikdy nežilo a také nežije slovanské obyvatelstvo s nebulharským národním vědomím. Proto také nemůže být obyvatelstvo pirinské oblasti nějakou makedonskou národnostní menšinou. Závěry pléna šly tak daleko, že formování makedonské národnosti ve vardarské Makedonii bylo označeno za „denacionalizaci bulharsky cítícího obyvatelstva“. Na stranické závěry reagovala vzápětí i bulharská

vědecká obec, která dokazovala správnost bulharských postojů v „makedonské otázce“. Tyto tendence samozřejmě čas od času zhoršovaly politické bulharsko-jugoslávské vztahy, nikdy však tak dramatickým způsobem, jako v minulosti. Spory o charakter obyvatelstva v historické Makedonii tak zůstávaly spíše doménou vědeckých kongresů a sdělovacích prostředků, které nicméně dokázaly formovat názory obyvatelstva v žádaném směru. Ještě v roce 1985 přesvědčoval vůdce bulharských komunistů Todor Živkov Michaila Gorbačova o tom, že jak ve var-darské, tak v egejské Makedonii žijí Bulhaři. To ovšem již v té době bylo pouze zbožným přáním. Po čtyřiceti letech existence jugoslávské makedonské republiky bylo tamní obyvatelstvo již ve své většině zcela ztotožněno se svojí makedonskou národností. Ani v egejské Makedonii by se zbytky tamního slovanského makedonského obyvatelstva, kdyby mohly, jistě neprohlásily za Bulhary. Nemohly a nemohou se ovšem prohlásit ani za Bulhary, ani za Makedonce, protože na rozdíl od muslimské menšiny v západní Thrákii, která má své společenské organizace a účastní se politického života Řecka alespoň tak, že v řeckém parlamentu pravidelně zasedají nejméně tři příslušníci muslimské menšiny (kteří ovšem kandidují na kandidátkách řeckých politických stran, neboť strany organizované na menšinovém nebo náboženském základě jsou v Řecku zakázané), řecký stát na svém území takovéto menšiny neuznává a „nezná“.

Ať už tak, či onak, spor, čím byla (a čím je) Makedonie zůstal, v nevyhrocené podobě, přítomen ještě v posledních desetiletích 20. století. Jednalo se však již fakticky pouze o Makedonii vardarskou. Tento spor však, po rozpadu Jugoslávie, ustoupil novým výzvám: samostatná Republika Makedonie musí čelit řeckému bojkotu svého jména, a obává se o svou celistvost, protože její albánské obyvatelstvo, jež dnes žije souvisle v celé západní Makedonii a s nímž ve výše popsaných sporech nikdy nikdo nepočítal, se hlásí o své sebeurčení tak rasantně, že ohrožuje samotnou existenci nového samostatného makedonského státu. A pomoc Makedonie paradoxně získává od svých slovanských sousedů, kteří až donedávna jakoukoli makedonskou svébytnost odmítali. Nic na tom nemění skutečnost, že je tato teze mezi obyvatelstvem jak v Bulharsku, tak v samostatném Srbsku stále poměrně rozšířena.

4. Geneze muslimského národa v Jugoslávii

Jediná federální jednotka, která byla vytvořena na základě rozhodnutí AVNOJ v Jajci, a byla vymezena jako „vícenárodní“ republika, byla Bosna a Hercegovina. Tato historická země se svébytným vývojem i v rámci osmanského impéria byla totiž mnohonárodnostním celkem, v němž žilo jak srbské, tak, v menší míře, také chorvátské etnikum, a kromě něho i velmi početná, téměř padesátiprocentní populace slovanských muslimů, národnostně nevyhraněných, nicméně jasně si uvědomujících svoji odlišnost. Již výše jsme upozornili na snahy chápat slovanské muslimy jako poislámštěné Srby či Charváty, ustašovská ideologie dokonce oprašovala staré teorie Ante Starčeviče o slovanských muslimech jako „nejčistších Charvátech“. Pokud jde o přiznání „muslimské“ svébytnosti, zasedání AVNOJ ponechávalo tuto otázku otevřenou. Otázka slovanských muslimů ostatně nebyla aktuální pouze pro Bosnu a Hercegovinu. Velice početná slovanská muslimská komunita žila také na území bývalého osmanského novopazarského sandžaku, o němž se ostatně uvažovalo také jako o potenciální autonomní oblasti, nakonec však zvítězil názor o jeho rozdělení mezi Srbsko a Černou Horu tak, jak bylo toto území rozděleno již po první balkánské válce. Slovanští muslimové žili i na území Metochie a v Makedonii, kde byli označováni jako Torbeši. V poskytnutí „státnosti“ Bosně a Hercegovině tak jugoslávští komunisté, jak zdůrazňuje přední znalec této problematiky L. Hladký, bylo hodně pragmatického uvažování o tom, že takto bude vyřešen jak spor mezi Srby a Charváty o právo na Bosnu a Hercegovinu (podle toho, byli-li její obyvatelé považováni více ze Srby nebo za Charváty), tak zároveň posíleno jugoslávské přesvědčení tamních muslimů, jejichž komunita byla na bosenské prostředí úzce vázána.

Komunistická Jugoslávie tak byla kromě zrodu makedonského národa také svědkem postupného přerodu slovanského muslimského obyvatelstva, které původně cítilo pouze svoji konfesijní odlišnost, ve specifické etnikum s vlastním národním vědomím. Jakkoli byla Jugoslávie komunistickým státem prosazujícím ateistickou výchovu a potlačující náboženské přesvědčení svých občanů, vyvíjelo se totiž postupně u mladé muslimské komunistické inteligence vědomí svébytnosti bosenské muslimské komunity nezaložené pouze na víře, ale i na historii a kulturní odlišnosti. Při sčítání obyvatelstva se tak v Jugoslávii v roce 1961 poprvé objevila také rubrika Muslim – etnická příslušnost, kdy bylo slovo muslim psáno s velkým M. Vymezení slovanských muslimů jako svébytného národa se poprvé dostalo do federální ústavy s doplňky v roce 1971 a nová (konfедераční) jugoslávská ústava z roku 1974 již definovala Bosnu a Hercegovinu jako společenství národů Muslimů, Srbů a Charvátů. Jako Muslimové se při sčítáních deklarovali i slovanští obyvatelé sandžaku na srbské i černohorské straně i v Makedonii či na Kosovu a Metochii. Název muslim, jakkoli označující příslušníka islámské víry, tak v Jugoslávii získal i jiné konotace a k muslimské národnosti se přesvědčeně hlásili i ateisté. V 70. letech tak již byli slovanští muslimové v Jugoslávii nezpochybnitelným národem.¹⁰

K rozštěpení jednotného muslimského jugoslávského národa došlo v souvislosti s rozpadem Jugoslávie. Ve víru občanské války v Bosně a Hercegovině totiž rozhodlo shromáždění představitelů muslimského politického, kulturního i náboženského života, které se konalo 26.–27. září 1993, aby bylo nadále pro označování muslimské komunity v této zemi používáno etnonymum Bošnjaci (česky je toto etnonymum nutno překládat jako Bosňáci; od toponyma Bosna odvozené slovo Bosňan pak označuje všechny obyvatele Bosny a Hercegoviny, bez rozdílu národnosti). S tímto označením se ztotožnili také muslimové v srbské části bývalého novopazarského sandžaku, zatímco v jeho černohorském dílu část tamní muslimské komunity zůstala u etnonyma Muslim. Výrazným znakem bosňáckého národa je ijekavská varianta bývalého srbochorvátského jazyka, obsahující také četné turcizmy a arabismy. Pro posílení národního vědomí Bosňáků začal být také jazyk, jímž hovoří, vydělován jako svébytný, a je dnes

¹⁰ Více o tom viz HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2005.

v Bosně a Hercegovin nazýván jako jazyk bosňáckým (bosňáčetina). Právě jazyková charakteristika bosňáckého národa přispěla k tomu, že se s etnonymem Bosňák nemohli ztotožnit muslimové makedonští, hovořící pochopitelně dialekty makedonskými a školským systémem vychovávaní ve spisovné makedonštině, způsobila také krizi identity slovanských muslimů žijících na Kosovu.

Kosovská muslimská menšina, žijící v okolí Prizrenu a čítající donedávna zhruba 40 000 obyvatel (dnes, v důsledku albanizačního tlaku a následné emigrace již jen několik tisíc) hovoří v běžné řeči makedonským dialektem, školním systémem ovšem byla vychovávána v srbské (ekavské) variantě bývalého srbocharvátského jazyka. V současné době se prakticky z nezbytnosti byla nucena identifikovat s bosňáctvím, jehož jazyk je pro ni ale de facto cizí. Problémy s identitou existují i v nejjihnějším kosovském okrese, Dragaši, nacházejícím se na trojmezí Kosova, Makedonie a Albánie. Toto území je známější pod názvem Gora. Do roku 1999 se zdejší obyvatelstvo identifikovalo s muslimskou národností, s tím ovšem, že pro ně byla rozhodující jejich regionální příslušnost k území Gory a sami se proto nazývali Goranci, popř. Gorani. Gorané, jakkoli hovořící podobným dialektem jako muslimové z okolí Prizrenu, v podstatě bez výhrad přijímali srbský ekavský vzdělávací systém. Tato skutečnost se ale výrazně změnila po roce 1999 a vydělení Kosova z rámce srbského státu. Mezi Gorany se v této době začali angažovat aktivisté bosňáctví, čehož výsledkem je rozdělení místního obyvatelstva na příznivce bosňáctví a autochtonního „goranství“. „Bosňáci“ se tedy samozřejmě vzdělávají v bosňáckém jazyce, jehož výuka je podporována ze Sarajeva, zatímco zastánci „goranství“, se nadále přidržují srbského ekavského výukového programu a jsou placeni i podporováni z Bělehradu, ovšem např. ve svém rádiu, v novinách či na svém oficiálním webu používají svůj rodný dialekt...

5. Černohorská otázka

Území Černé hory se jak v rámci středověkého srbského státu, tak v rámci Osmanské říše vyvíjelo vždy specificky. Její jádrové území navíc prakticky mělo i v dobách největšího rozkvětu osmanského panství v Evropě jistá, jinde v říši nemyslitelná privilegia. Vazby s říší se postupně stále více rozvolňovaly, takže od konce 17. století můžeme hovořit o vzniku jakési novodobé, s postupující dobou stále méně zpochybnitelné státnosti. V čele tohoto státu ve státě stála panovnicko-biskupská dynastie Petrovičů, pocházejících původně z malé vsi Njeguše, rozkládající se na horském plató pod legendárním černohorským Lovčenem. Černohorská státnost byla nakonec uznána všemi velmocemi v roce 1878. Úspěšný staletý vzdor mocné osmanské říši plnil obyvatele Černé Hory vědomím hrdosti a jisté výlučnosti a dopomohl i vzniku specifického válečnického etického kodexu, jež velice trefně charakterizoval ve svém dílku *Příklady lidství a junáctví* (Primjeri čojstva i junaštva, 1903) jeden z poslední skutečně epických černohorských hrdinů, Marko Miljanov Popović.

Černohorská hrdost a výlučnost pod dynastií Petrovičů postupně přerůstala do vědomí svébytné černohorské identity. To se ovšem týkalo pouze pravoslavného černohorského obyvatelstva. Pravoslaví (byť často spíše pouze tradiční a tušené než žité), jazyk i povědomí o středověké státnosti ovšem zároveň Černohorce zároveň identifikovalo jako Srby, jak o tom ve svém díle ostatně hovoří i nejvýraznější postava černohorské státnosti 19. století, vladyka (kníže a zároveň pravoslavný metropolita) Petar II. Petrović Njegoš i nejdéle panující (a poslední) černohorský panovník Nikola, od roku 1910 s královským titulem. Skutečnost, že Černohorci jsou větví srbského národa, byť specifickou, byla v Černé Hoře dlouho obecně přijímána. V druhé půli 19. a v prvním desetiletí 20. století se tak běžně hovořilo o tom, že na Balkáně existují dva srbské státy se dvěma srbskými panovnickými dynastiemi. Srbská národní ideologie, zrozená v srbském knížectví i mezi srbskou diasporou v habsburské monarchii, hovořící o sjednocení všech Srbů rozptýlených v různých státních celcích v jednom státě, a její protagonisté ovšem pro existenci dvou „srbských“ států nacházela stále menší pochopení. Opozice proti ní naopak zdůrazňovala a hájila černohorské tradice.

Spolupráce obou „srbských států“ nicméně vyústila ve vítězné balkánské války, výrazné rozšíření území i osvojení a rozdělení „svaté srbské země Kosova“, ovšem také ve spolupráci a rozvrat obou států během Velké války. Slabá pozice černohorské emigrační vlády, jejíž armáda byla poražena (mj. bráníc ústup srbské armády přes Albánii) a nestačila se stáhnout ze země, poté otevírala stále více cestu úspěšné srbské politice, zosobněné v postavách premiéra Nikoly Pašiče a prince regenta Alexandra Karadjordjeviće, podpořené neporaženou, byť zdecimovanou armádou, která se, po ústupu a zotavení na ostrově Korfu znovu zapojila do bojů na soluňské frontě.

Úspěšná srbská agitace spolu s nezájmem vítězných mocností o Černou Horu jako takovou nakonec vyústila v roce 1918 v připojení Černé Hory k novému státu Království Srbů, Charvátů a Slovinců, s nímž se ovšem pojila i násilná eliminace prakticky všech elementů černohorské svébytnosti. Pronásledování přívrženců černohorské státnosti, které nakonec vyústilo i v neúspěšné ozbrojené povstání proti unitaristickým srbským snahám, přispělo k větší polarizaci černohorské společnosti na ty, kteří spojení se Srbskem v novém státě přivítali, a na jeho odpůrce, která Černou Horu od té doby neopustila. Jak píše ve svých stručných dějinách Černé Hory přední znalec černohorské problematiky František Šístek, „*ve svých důsledcích tak neprozřetelné tvrdé potlačení černohorské politicko-kulturní individuality urychlilo nacionální emancipaci Černohorců, jejichž národní vědomí plně dozrávalo, podobně jako v případě Makedonců a bosenských Muslimů, až po vzniku jugoslávského státu*“.

Je zajímavé, že podobně jako v případě Makedonie a Makedonců se v „černohorské věci“ (nejprve s cílem rozbití „buržoazní Jugoslávie“, později stále zřetelněji pod heslem federalizace Jugoslávie) začala angažovat komunistická strana, která, jak jsme viděli již výše, od

roku 1937 razila tezi o pěti jihoslovanských národech. Jakkoli v Černé Hoře prakticky neexistoval proletariát, způsobila evidentně i tato myšlenka pozoruhodnou situaci, a totiž, že procentuálně (ve vztahu k počtu svých obyvatel) již před válkou měli Černohorci v jugoslávské komunistické straně největší zastoupení. Mimořádně surová a krvavá občanská válka v Černé Hoře, která po její okupaci vzplála zároveň s národně osvobozenecským bojem, kdy na jedné straně stáli komunisté, na druhé pak oddíly četníků, jejichž černohorské vedení ve své většině zastávalo srbské, resp. velkosrbské pozice, nakonec způsobila, že se na stranu komunistických partyzánů, zejména poté, co, II. zasedání AVNOJ rozhodlo o poválečné federalizaci země a vytvoření černohorské republiky, přidalo i množství umírněných tradičních zastánců černohorské státnosti a suverenity, kteří by jinak ke komunistické straně jen stěží našli cestu.

Existence černohorské republiky v rámci federativní komunistické Jugoslávie odstranila největší meziválečné a válečné nacionalistické výstřelky, zároveň však nepopíratelně u části obyvatelstva vytvářela, spolu s důrazem na černohorské tradice, stále větší povědomí o existenci svébytného černohorského národa, zcela rovnoprávného s národem srbským (či charvátským). Na druhé straně část černohorské intelektuální elity, žijící v Srbsku, jež zastávala (a zastává) významné politické a vědecké funkce jak na úrovni jugoslávské, tak také srbské, sehrála naopak významnou roli v probouzení srbského nacionalismu od konce 70. let 20. století a stala se výrazným nositelem ideologie srbství a nesmiřitelným kritikem snah o emancipaci černohorského národa.

Rozpad Jugoslávie tuto krystalizaci jen urychlil. Po patnáctileté epizodě srbsko-černohorské státnosti (nejprve ve formě tzv. zbytkové Jugoslávie pojmenované jako Svazová republika Jugoslávie, po pádu režimu Slobodana Miloševiče jako volné unie Srbska a Černé Hory) vyhlásila Černá Hora po referendu v roce 2006 nezávislost. Referendum, v němž se jen mírná nadpoloviční většina voličů rozhodla pro černohorskou samostatnost, se tak prakticky stalo také ukazatelem etnického vědomí Černohorců. Pro samostatnost z větší části hlasovali ti, kteří se pokládají za příslušníky samostatného černohorského národa (a také drtivá většina významných černohorských národnostních menšin – Muslimů-Bosňáků, Albánců a Charvátů), proti ní ti, kteří se cítí být Srby. Snaha po definitivním rozchodu se „srbstvím“ ovšem, podobně jako v jiných případech bývalé Jugoslávie, ústí často do kontroverzních činů, jako je prosazování nového samostatného černohorského jazyka či zdůrazňování těch historických faktů, které hovoří ve prospěch existence černohorského národa jako takového a naopak zamlčování historických skutečností, které nemluví v jeho prospěch. Vznik samostatné černohorské církve, jakkoli kanonicky zdůvodnitelný, vedl k náboženskému rozkolu se Srbskou pravoslavnou církví (a potažmo se všemi dalšími kanonickými pravoslavnými církvemi). Černohorská společnost je tedy zatím národnostně poměrně nesmiřitelně rozdělena, což se pochopitelně projevuje i na politické úrovni. V Srbsku vyvolal odchod Černé Hory rozporuplné reakce, od nacionalistické hysterie až k naprosté lhostejnosti. Nebudeme však daleko od pravdy, jestliže řekneme, že většina srbské společnosti včetně intelektuální elity se s osamostatněním Černé Hory nesmířila, snahy o emancipaci černohorského národa s jejími projevy filologickými, historickými i náboženskými pak jsou z její strany šmahem odsuzovány, ostouzeny či dokonce zesměšňovány...

6. Kosovská otázka: Demografická exploze albánské komunity

V roce 1912 změnilo území dnes nazývané jako Kosovo po více než 450 letech svého vládce. Stalo se tak po vítězné válce koalice mladých balkánských států, které se v průběhu 19. století vydělily z mnohastleté příslušnosti k osmanské říši. Rozdělily si jej mezi sebe vítězné Srbské království a Království Černá Hora.

Kosovo mělo a dodnes má pro Srby mytologický význam, který je spojen zejména s ústřední událostí celé srbské historie, za níž je považována bitva proti osmanským Turkům na Kosovském poli v roce 1389. Dodnes sice není zřejmé, byla-li tato bitva srbskou porážkou, její výsledek také neznamenal konec srbské středověké státnosti. Nicméně smrt, kterou přinesla velké části srbské aristokracie a také knížeti Lazarovi, tehdejšímu vládcu největšího ze srbských knížectví, přispěla již bezprostředně po bitvě ke vzniku tzv. kosovské legendy a kosovského mýtu. Mýtu, jenž pak po další staletí tvořil pilíř, na němž stálo srbské národní vědomí. Mýtu na jedné straně transcendentálního, ukazujícího hrdinské rytíře, kteří si při biblické volbě mezi Královstvím Božím a královstvím pozemským, před níž je postavila historická situace, vybrali namísto pomíjivosti světské slávy věčný život v Boží milosti a šli proto vědomě do předem ztracené bitvy, aby položili svůj život za ochranu křesťanské víry. Na straně druhé pak spočívajícího ve víře, že Kosovo, v bitvě ztracené, bude opět osvobozeno a stane se centrem novodobé srbské státnosti. Tuto mytologickou rovinu doplňoval a doplňuje také fakt, že v této oblasti je zachována celá řada srbských středověkých klášterů a chrámů, včetně staletého sídla patriarchátu srbské autokefální pravoslavné církve v klášteře nedaleko města Peć, takže oblast je především srbskou pravoslavnou církví považována za „centrum srbské duchovnosti“.

Oba „srbské“ státy ale v roce 1912 získaly území, které se diametrálně odlišovalo od toho ve století čtrnáctém. Během staletí osmanské vlády se v něm totiž významně změnila etnická situace. Problém spočíval v tom, že Kosovo v té době považovalo za svůj nezcizitelný domov i tehdy na něm většinou žijící obyvatelstvo albánské. Navíc právě z Kosova vycházely albánské národně obrozenecké snahy o sjednocení „albánského etnického prostoru“ do jednoho státního celku.¹¹

Jádrové albánské území sice leží západněji, v horských oblastech severní Albánie a přilehlém hraničním pásu Černé Hory, Albánci však žili menšinově v oblastech západního Kosova (tedy Metochie) i v dobách středověkého srbského státu a jejich podíl zde postupně vzrůstal. K výraznější albánské přítomnosti na Kosovu ale dochází až v druhé půli 17. století, poté, co část původně římskokatolických severoalbánských kmenů přijala islám a takto v rámci muslimského teokratického osmanského státu zvýhodněna kolonizovala oblasti Kosova. Stalo se tak i v souvislosti s odchodem části srbského obyvatelstva během tzv. velkého stěhování Srbů koncem 17. století. Další etnické komponenty na Kosovu byly vždy marginální. Srbské a v poslední třetině 19. století i albánské národní obrození si vytvořilo své národní ideologie o jednotném etnickém prostoru všech Srbů, resp. všech Albánců (hovoří se v této souvislosti o ideologii Velkého Srbska nebo Velké Albánie), které se začaly střetávat právě na Kosovu. Proto se tato oblast již koncem 19. století a po celé dvacáté století stává svědkem snahy o dominanci jednoho nebo druhého etnika. Na počátku 20. století se tedy jednalo o oblast, kterou obě v ní dominující etnika považovala za své nezcizitelné území a již ve svých národních, resp. národně

---

¹¹ První národně uvědomovací proces je v albánském kosovském prostředí spjat s tzv. Albánskou nebo Prizrenskou ligou, která vznikla jako reakce na dramatické události protitureckých povstání v letech 1875–1878, kdy srbská armáda poprvé po staletích opět pronikla na území Kosova, které sice byla nucena opět vyklidit, v trvalé moci srbského knížectví však zůstala větší část jižního Srbska s Niší, Leskovcem a Vranje. Toto prvé albánské politické seskupení vedlo boj za znemožnění anexe albánského etnického prostoru ze strany sousedů. Po obsazení jižního Srbska odtud byly vyhnány tisíce Albánců právě do Kosova, což toto politické úsilí Albánců ještě posílilo. V pozdějších letech ovšem začalo být ligistické hnutí svými ambicemi nebezpečné samotné turecké vládě a proto bylo rozprášeno, nicméně jeho myšlenka již zůstala v albánském prostředí trvale přítomna.

romantických ideologiích dodávaly a dodávají transcendentální charakter. Snaha o definitivní etnické ovládnutí území v takovém případě vede k politickým strategiím, které obvykle nelze nazvat demokratickými. Srbsko-albánský střet o Kosovo je bolestivou skutečností již více než sto let. Skutečností, při níž hrají více než jinde na Balkáně velice výraznou roli také demografické procesy.

V roce 1913, poté, co se oblast i oficiálně stala součástí Srbského a Černohorského království, v ní podle některých údajů žilo 497 455 obyvatel. Po první světové válce území připadlo do nově vzniklého Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Kosovo v něm netvořilo samostatný územní celek, takovým ostatně nebylo nikdy v historii. Při prvním sčítání po Velké válce, které se uskutečnilo v roce 1921, lze pro Kosovo dojít k počtu 439 010 obyvatel, což bylo o 58 445 lidí méně než v roce 1913. Takovéto číslo, jdoucí až do jednotek, ale jen stěží můžeme označit jako přesné, a to nejen kvůli možným chybám při transponování, ale také kvůli tomu, že při prvním sčítání jugoslávského obyvatelstva v roce 1921 probíhalo na Kosovu kačacké povstání¹² proti nové státní moci, a povstalci tedy jen stěží mohli být do sčítání zahrnuti. Z uvedeného počtu činili téměř 66 % Albánci převážně islámského sunitského vyznání, ale marginálně také ti, kteří vyznávali „starou albánskou víru“, tedy katolicismus římského ritu.

Ukázali jsme již výše, že národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství byla v Jugoslávii po celou dobu její meziválečné existence brána jako nutné zlo, jež je pokud možno třeba eliminovat. Albánské komunity se to týkalo tím spíše, neboť byla považována za menšinu nejméně loyální, což ostatně prokázala i výše uvedeným povstáním. Po válce se k takovéto „eliminaci“ zdála být vhodná příležitost. Všude v okolí Jugoslávie totiž docházelo k masovým přesunům obyvatelstva za pozhánání velmocí... I v Jugoslávii proto byl po celé meziválečné období přítomen tlak na vysídlení neslovanského muslimského obyvatelstva, nikdy však nedosáhl té intenzity, již byl veden v sousedních balkánských státech. Jiným způsobem, jak změnit pro jihoslovanský stát nepříznivé neslovanské etnické složení obyvatelstva Kosova, měla být kolonizace území s albánskou většinou slovanským obyvatelstvem. Ta, ač prosazovaná nejvyššími vládními kruhy, ale nebyla příliš úspěšná. Do 6. dubna 1941, kdy na Jugoslávii zaútočila vojska Osy, bylo na Kosovu podle nejnovějších výzkumů usídleno kolem 13 706 rodin kolonistů, mezi nimiž ovšem nebyli jen Srbové a Černohorci, ač jich pochopitelně bylo nejvíce (zhruba 45 000), ale také Chorvatí (4 500), Slovinci, Rusíni, bělogvardějští ruští emigranti a dokonce i banátští Němci. Podle údajů z roku 1939 žilo na Kosovu a v Metochii celkově 645 017 obyvatel, z čehož slovanského obyvatelstva, pravděpodobně i muslimského náboženství, mělo být 222 190 (34,4 %). Počet albánského obyvatelstva tedy za celé sledované období, přes emigrace i dílčí vystěhovávání do Turecka, vzrostl o 113 802 lidí, zatímco počet slovanského obyvatelstva i přes státem podporovanou kolonizaci, pouze o 108 095 osob! Meziválečná jugoslávská politika směřující k omezení menšin tedy na Kosovu nebyla úspěšná.

Po prvním rozpadu Jugoslávie, způsobeném bleskovým útokem sil Osy v dubnu 1941, se větší část Kosova dostala do italského záboru. Italové pak tuto oblast připojili spolu se západní Makedonií a jihovýchodem Černé Hory k Albánii, kterou obsadili již v roce 1939. Italská okupační správa tak sjednotila albánský etnický prostor do jednoho celku, jak o tom snili albánští obrozenci od 70. let 19. století. Není proto divu, že většina albánského obyvatelstva předválečné Jugoslávie tuto situaci přivítala, a nelze se také divit ani tomu, že poté, co na podzim roku 1944 oblast znovu obsadily jednotky jugoslávské partyzánské armády, část albánského obyvatelstva opět povstala proti novému režimu se zbraní v ruce. Povstání sice bylo poraženo, myšlenka na sjednocenou Albánii však zůstala živá po celou dobu trvání komunistické Jugoslávie, a to i v hlavách kosovsko-albánských komunistických funkcionářů. Snahy o povznesení kosovské autonomní oblasti, vytvořené v červenci 1945, na status samostatné kosovské

---

¹² Kačaci byli původně albánští zbojníci, jimiž se v posledních desetiletích osmanské moci na Balkáně území od Černé Hory až po jižní Epir jen hemžilo. Po vzniku Jugoslávie takto byli označováni albánští odpůrci nového státoprávního uspořádání. Kačacké povstání probíhalo zejména v Drenici a Metochii mezi lety 1918–1924.

jugoslávské republiky jakožto předstupně budoucího albánského národního sjednocení, pak znamenaly vývoj tohoto území prakticky po celou druhou polovinu 20. století.

Z druhé světové války Kosovo na rozdíl od zbytku Jugoslávie nevyšlo demograficky oslabeno. Novější údaje hovoří celkově o 25 000 obětech války v této oblasti, z nichž mělo být 15 000 Albánců a 10 000 Srbů. Po válce se na Kosovo také nevrátilo zhruba 10 300 uprchlíků z řad srbských kolonistů, z nichž většina dala přednost bezpečnějšímu a bohatšímu prostředí severní srbské autonomie – Vojvodiny, v níž, byly uvolněny tisíce usedlostí po odsunu půl milionu tamních Němců. Návrat kolonistů byl ale „kompenzován“ tím, že v jižní srbské provincii zůstaly desítky tisíc přistěhovalců z chudých horských krajů severní Albánie, kteří do oblasti přišli během okupace, jejichž počet se ještě o něco zvýšil v letech 1945–1948. Tehdy se v Jugoslávii předpokládalo, že Albánie bude postupně začleněna do balkánské federace, zamýšlené Josipem Brozem Titom, a hranice tak nebyly střeženy a byly lehce prostupné. Mezi těmito imigranty ovšem nebyli pouze lidé, kteří z Kosova nepocházeli, ale také emigranti z meziválečné Jugoslávie – bývalí kačakové i pozdější političtí uprchlíci, kteří za nové situace mohli na Kosovu zůstat, protože jejich odpor vůči jugoslávskému státu byl novou komunistickou mocí hodnocen jako odpor „nelidovému“ režimu. Statistické údaje tak ukazují, že od roku 1939 do roku 1948 se počet obyvatel albánské národnosti zvětšil o 104 000! Celkově tedy lze říci, že v porovnání s jinými válkou postiženými oblastmi Jugoslávie, které prodělaly obrovský demografický propad, Kosovo mezi lety 1940–1948 zaznamenalo mírný demografický růst, který ale připadá výhradně na vrub albánské populaci!

Podle sčítání v roce 1948 žilo na Kosovu 727 820 obyvatel, z toho počtu bylo 498 242 Albánců, 171 911 Srbů, 28 050 Černochovců. Procentuálně dvě největší kosovské národnosti tvořily 68,45 % a 23,62 % z celkové kosovské populace. O čtyři roky později, při sčítání v roce 1953, se počet kosovských obyvatel zvětšil o 80 000 na 808 141 osob, z nichž bylo 524 559 Albánců. Jedenáctiprocentní přírůstek obyvatelstva za pět let je poměrně značný a naznačuje tak demografické trendy, které v dalších desetiletích výrazně ovlivní nejen počet obyvatel v oblasti a jejich etnickou strukturu, ale způsobí také politické a mezietnické problémy.

Jugoslávští komunisté měli po roce 1945 evidentně upřímnou snahu začlenit kosovsko-albánskou populaci, která stála ve válce z větší části na pozicích jejich lých protivníků, jako rovnoprávné etnikum do budování jugoslávského socialismu. Ztěžovala to ale skutečnost, že zároveň, po známé roztržce Tita se Stalinem v roce 1948, museli vést tvrdý boj se svými ideologickými nepřáteli, mezi něž se přiřadily i všechny státy sovětského bloku včetně Albánie. Tento boj se tak, vzhledem k bezmeznému příklonu albánského komunistického vůdce Envera Hoxhy ke stalinistické politice, již se nezřekl ani po kritice stalinismu na XX. sjezdu sovětských komunistů v roce 1956, vedl zejména na Kosovu.

Oblast byla ze sousedství vystavena infiltraci stalinistických myšlenek, na něž začal albánský diktátor Enver Hoxha postupně roubovat svérázný albánský komunistický nacionalismus. Jugoslávie se snažila vůči těmto projevům chránit a naopak vyvážet myšlenky svého specifického „samosprávného“ modelu socialismu do „země orlů“. Kosovská autonomie proto byla v 50. letech sevřena obručí jugoslávské tajné bezpečnosti bojující s „ideologickým nepřítelem“, jenž při svém působení pochopitelně využíval skutečnosti, že oblast byla většinou albánská a že se „diverzanti“ často mohli spoléhat na rodinné či kmenové vazby. Problém při „potírání diverzní činnosti“ spočíval v tom, že přinejmenším dvě třetiny příslušníků státní bezpečnosti na Kosovu byly srbského původu, podobně jako tehdy všemocný druhý muž jugoslávských komunistů Aleksandar Ranković, zakladatel komunistických jugoslávských bezpečnostních složek.¹³ Tato skutečnost dala po přelomové události historie komunistické Jugoslávie –

---

¹³ Citlivé funkce státní bezpečnosti i vyšší funkce správní byly v poválečné době doménou výhradně komunistů a těch, kteří se účastnili národně osvobozenického boje. Vzhledem k tomu, že většina kosovských Albánců se těmito předpoklady nemohla prokázat, bylo etnické složení jak komunistických, tak bezpečnostních orgánů na Kosovu

po tzv. Brionském plénu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie v roce 1966¹⁴ – vzniknout nejrůznějším a dodnes často bez velkých výhrad přijímaným dezinterpretacím tehdejší situace. Na plénu se primárně jednalo o střet dvou koncepcí dalšího rozvoje Jugoslávie – unitaristické, reprezentované Aleksandrem Rankovićem, a decentralizační (v podstatě konfederativní), za níž stál vrchní komunistický ideolog, Slovinec Edvard Kardelj. Kopí tohoto střetu se však lámala přes zdrcující kritiku práce bezpečnostních orgánů, které již od roku 1944 ovládal právě Ranković. Některé práce kosovsko-albánských historiků i demografů proto začaly situaci 50. let na Kosovu představovat jako pokračování „velkosrbské politiky“ královské Jugoslávie a hovoří v této souvislosti dokonce o „Rankovićově režimu“. Jedním z projevů „Rankovićova režimu“ mělo být i navázání na předválečné pokusy o přesun muslimského obyvatelstva do Turecka. Po uzavření tzv. Balkánského paktu mezi Jugoslávií, Tureckem a Řeckem v únoru 1953 totiž projevilo Turecko opět zájem přijmout ty jugoslávské občany, kteří o to z národnostních nebo náboženských příčin projeví zájem. Turecko se totiž stále potýkalo s důsledky výměny obyvatelstva s Řeckem v roce 1923, kdy celé oblasti zůstaly neobydlené, zájem mělo i o dosídlení Anatolie v oblastech s většinovým kurdským obyvatelstvem. Již v témže roce uzavřely jugoslávská a turecká vláda tzv. „džentlmenskou dohodu“, podle níž bylo umožněno emigrovat do Turecka osobám turecké národnosti, přednostně v případě spojování rodin. Tato dohoda byla později rozšířena, zájemci o emigraci ale museli získat příslib tureckého občanství, a teprve s ním mohli oficiálně požádat jugoslávské úřady o vystěhování, které podle zákona o státním občanství měly v takovémto případě emigraci umožnit. „Rankovićův režim“ měl údajně nutit kosovské Albánce k tomu, aby přijali tureckou identitu, s tím, že během několika následujících let mělo na základě toho nuceně do Turecka z Kosova emigrovat až 250 000 Albánců, vedených ovšem jako etničtí Turci! Tato čísla však nemohou potvrdit žádné archivní materiály, byť k vystěhování albánského a tureckého obyvatelstva v poválečné době docházelo. Z Kosova ale podle maximalistických odhadů využilo této možnosti kolem 32 000 obyvatel, zejména příslušníků vzdělanější části městské populace. Při hodnocení tohoto jevu zazněly na stranických fórech informace o tom, že emigranti se rekrutovali „z řad bývalých *agů, begů* či *zámožných obchodníků, kteří byli nábožensky orientovaní, a domnívali se, že jim Turecko dá více práv než my*“. Většina takovýchto vystěhovalců opustila zemi před rokem 1960.¹⁵ Na konci tohoto období, v roce 1961, se v Jugoslávii uskutečnilo opět sčítání obyvatelstva. Celkový počet obyvatel kosovské autonomie již dosáhl bezmála jednoho milionu, konkrétně 963 988. Počet albánského obyvatelstva se tedy za 7 let zvýšil o více než 122 000, což v žádném případě nehovoří ve prospěch teorie „násilného poturčování“.

Ve změněných a uvolněných politických poměrech, které v Jugoslávii nastaly na konci 60. let, na Kosovu již prakticky plně fungoval tzv. *proporční klíč*, spočívající v tom, že zastoupení funkcionářů, počínaje nejvyššími orgány státními i komunistickými, a konče místními výbory na straně jedné, a složení zaměstnaneckého kádru státních podniků na straně druhé, muselo odrážet národnostní mapu oblasti. Docházelo přitom k četným tvrdostem vůči menšinovému, tedy nealbánskému obyvatelstvu, zhoubný vliv mělo striktní uplatňování „národnostního klíče“ také pro ekonomiku oblasti, neboť na místa zkušených dělníků, mistrů i ředitelů podniků

„neproporční“ vzhledem k národnostnímu složení autonomie. Tato situace se ale začala již od konce 50. let výrazně měnit ve prospěch albánského etnika.

¹⁴ Více o Brionském plénu a kosovské otázce vůbec viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011.

¹⁵ Nutno v této souvislosti ovšem nicméně podotknout, že turecká menšina do Turecka v menších skupinách odcházela prakticky celou dobu trvání socialistické Jugoslávie (a i poté – emigrace Turků z Kosova pokračovala a zesílila zejména po roce 1999), takže jejich počet mezi sčítáními v roce 1953 a 1991 klesl o polovinu. Vystěhování Turků, kteří patřili k tradičnímu a respektovanému obyvatelstvu kosovským měst, a příchod rurálního albánského obyvatelstva na jejich místo, pochopitelně výrazně měnilo jak etnické složení, tak, a to zejména, celkovou společenskou a kulturní situaci kosovských měst a projevovalo se i ve sféře urbanistické.

nastupovali lidé, jejichž jedinou kvalifikací byla odpovídající národnost. Rozhodující politické funkce v té době již byly soustředěny plně do rukou albánských komunistických funkcionářů.

V této době, v březnu roku 1971, se také po deseti letech uskutečnilo další sčítání obyvatelstva. Podle něj vypadalo etnické složení kosovského obyvatelstva tak, že Albánci tvořili 73,6 % (916 168 osob), Srbové 18,3 % (228 264), Černohorci 2,6 % (31 555). Při sčítání obyvatelstva tedy bylo na Kosovu registrováno 1 243 693 obyvatel – o 29,1 % více než v roce 1961. V absolutních číslech to představovalo 279 705 obyvatel, z nichž mělo být 96,4 % z celkového přírůstku, tedy 269 563 Albánců. Výsledky i průběh sčítání však tehdy způsobily i několik politických skandálů, které měly ohlas v celé Jugoslávii. Upozorňovalo se zejména na možné manipulace a nátlaky během sčítání, na problémy majorizace albánského obyvatelstva a na nedobré národnostní relace v oblasti. Výsledky pozdějších sčítání prokázaly, že tyto názory byly oprávněné. Ukázalo se, že ne všechna etnika na Kosovu, zejména slovanští muslimové a Turci, se zřejmě i v důsledku nátlaku, rozhodla otevřeně přiznat svoji identitu. Možnost svobodného vyjádření muslimské národnosti ostatně zpochybňovala i řada nejvyšších kosovských politiků albánské národnosti, jež tak některými svými rozhodnutími dokonce k nátlaku na Muslimy přímo přispívala. Vyplývá to konečně i z jednání kosovské delegace u jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita, který se o celou věc začal také zajímat. Na Titovu otázku, jak lze vykonávat nátlak např. na Srba, aby se při sčítání vyjádřil jako Albánc, odpověděl nový šéf kosovských komunistů Mahmut Bakalli, že členové OV, jež hovořili o nátlaku, se zaměřují na „*subtilnější věci*“ (doslova takto – pozn. V. Š.), nikoli na Srby, ale na „skupiny“, které ještě nemají diferencované národní vědomí – „*boj se odvíjel kolem muslimů s velkým M, vyjádří-li se Goranci kolem Dragaše jako Turci nebo Muslimové, budou-li Cikáni Romové nebo Albánci, nebo Srbové, nebo Turci...*“. Z tohoto Bakalliho zlehčujícího vyjádření vyplývá, že albánští členové kosovského vedení na národnostní uvědomování slovanských muslimů, o němž jsme hovořili v samostatné kapitole výše, pohlíželi s výrazným despektem.

I tak ovšem sčítání potvrdilo, že na Kosovu začíná docházet k albánské demografické revoluci, což bylo zřejmé i z posledního relevantního sčítání v roce 1981. Tehdy v autonomii zaregistrovali 1 584 441 osob, z tohoto počtu pak, z výrazných kosovských národností, bylo 1 226 736 Albánců (77,4 %), 209 492 Srbů (13,2 %), 27 028 Černohorců (1,7 %), 12 513 Turků (0,8 %), 58 562 Muslimů (3,7 %) a 34 126 Romů (2,15 %). Počet albánského obyvatelstva se tedy za deset let oproti roku 1971 zvýšil v absolutních číslech o 310 568 osob, zatímco počet Srbů a Černohorců výrazně poklesl. Stouply však počty osob hlásící se k muslimské a romské národnosti (o 35 591, resp. 29 841 osob), což svědčí o zvyšujícím se národním uvědomování těchto etnik, poněvadž z politického hlediska se na Kosovu nestalo nic, co by mohlo asimilační tlak albánského etnika na nealbánská muslimská etnika zmírnit.

Následující sčítání roku 1991 pobíhalo v atmosféře rozpadu Jugoslávie a v období po zrušení kosovské autonomie. V důsledku tohoto nedemokratického kroku se albánské etnikum rozhodlo k bojkotu srbských státních institucí a také sčítání prakticky jako jeden muž odmítlo. Později se srbský statistický úřad na základě demografických tendencí známých z minulosti a s přihlédnutím k vitálním procesům albánského obyvatelstva pokusil o kvalifikovaný odhad, podle něhož mělo na Kosovu žít 1 956 196 osob, z nichž Albánci měli tvořit korpus o 1 596 072 osobách (81,6 % kosovské populace). Výsledky tohoto posledního sčítání na Kosovu v rámci tehdy ještě existující Jugoslávie tedy jen potvrzují trendy, patrné ze sčítání před deseti lety. Albánské etnikum se nadále rozrůstalo, tentokrát za deset let o dalších 368 648 osob, počet Srbů, Černohorců i Turků nadále klesal.

Sledujeme-li demografický vývoj obyvatelstva Jugoslávie, lze i přes nejrůznější výhrady ke sčítání obyvatelstva v meziválečné Jugoslávii poměrně jednoznačně říci, že mezi lety 1921 a 1981, tedy za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami), došlo v zemi k o něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (mezi lety 1921–1953,

zaokrouhlo, ze 432 000 na 816 000, podruhé za necelých 30 let (mezi lety 1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Příčinou takového explozivního růstu albánského obyvatelstva je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování. Natalita kosovského albánského obyvatelstva byla v druhé půli 20. století nejvyšší v celé Evropě. V šedesátých letech činila hrubá míra porodnosti přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, v roce 1979 to bylo 26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6. Na jednoho zemřelého tak v Srbsku v roce 1990 připadal 1,12 novorozence, zatímco na Kosovu u kosovských Albánců se tehdy odhadovalo 6,72 narozených na jednoho zemřelého! Takto velký přírůstek přitom nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením!

Albánští demografové tyto jevy hodnotí jako projev „*vitální populace s rychlejším demografickým růstem*“, jejímž charakteristickým znakem je nízká věková struktura. V kosovsko-albánské populaci skutečně zaujímal stále větší procento ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1981 tvořila mládež do 20 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 78,7 % kosovského albánského obyvatelstva nemělo více než 39 let. Úměrně se zvyšujícím se počtem kosovsko-albánského obyvatelstva se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 11,1 % a při sčítání v roce 1981 to bylo již 17 %. Albánské obyvatelstvo mezi sčítáními v roce 1953 a 1981 vykazovalo průměrný přírůstek obyvatelstva 32 % za deset let, zatímco srbské 6 %. Demografové spočítali, pochopitelně hypoteticky, že za předpokladu nezměněných přírůstků obyvatelstva by celá jugoslávská srbská populace potřebovala více než sto let, než by se její počet zdvojnásobil, zatímco kosovští Albánci pouhých 25 let. Počet Srbů a Albánců v Jugoslávii by se tak vyrovnal mezi lety 2050 a 2060. Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 miliónů, ale 50 miliónů obyvatel. Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 osob na km²), na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejrůdněji osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km² a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.

Viděli jsme, že od 60. let 20. století byla na Kosovu patrná tendence k snižování absolutního počtu srbského a černohorského obyvatelstva, která byla výsledkem především migrace z Kosova. Tyto migrace bývají ze srbské strany vysvětlovány demografickým tlakem albánského obyvatelstva, k němuž v důsledku neustálého zvyšování albánské populace začalo docházet. Albánští demografové naopak takovéto tlaky naprosto vylučují a dokazují, že se srbské obyvatelstvo stěhovalo za lepšími ekonomickými podmínkami do Srbska a Vojvodiny. Domníváme se, že intenzivní vystěhovávání srbského etnika z Kosova bylo způsobeno kombinací obou zmíněných faktorů, s tím ovšem, že masové vystěhovávání starousedlého zemědělského obyvatelstva nelze při jeho konzervativnosti vysvětlit jinak než v důsledku nátlaku albánských sousedů. Na ostatní kosovské národnosti, slovanské muslimy, Turky či Romy, byl vyvíjen spíše tlak směřující k jejich asimilaci. Tlaku na nealbánské obyvatelstvo si ostatně byli vědomi i nejvyšší komunističtí představitelé kosovské autonomie, a jestliže jej přímo nepodporovali, nečinili nic pro to, aby jej omezili. Přispěla k tomu i celková situace na Kosovu, kdy po přijetí ústavních změn v roce 1974 se kompetence kosovské autonomie, v jejímž čele již stáli téměř výhradně albánské kádry, téměř rovnaly kompetencím svazových republik. Do kosovských záležitostí prakticky nikdo z federálního centra ani ze srbského republikového ústředí nemohl zasahovat. Tato situace se celkově odrážela i ve státním sektoru. Tak zatímco v roce 1974 bylo ze 128 tisíc státních zaměstnanců pouze 58 % Albánců (v té době byl jejich podíl na struktuře obyvatelstva 75 %), bylo to v roce 1980 již 92 %, zatímco podíl albánského obyvatelstva zůstal nadále stejný. Tyto pohyby začaly v 80. letech způsobovat politické turbulence a vzrůst

nacionalistických tenzí na obou stranách, které nakonec vyústily do známých událostí 90. let. V důsledku tohoto tlaku se také měnil etnický obraz kosovské sídlení struktury. Na lokální úrovni se ovšem výrazně zvyšoval počet čistě albánských vesnic a tak již koncem 80. let v 93 % obcí dominovalo pouze jedno etnikum. Multietnický charakter oblasti se tak postupně stával minulostí.

Z demografického hlediska by takoveto populační zatížení oblasti nutně muselo vést k emigračním procesům i nejpočetnějšího kosovského etnika. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však nedocházelo. K masovějším emigračním procesům z Kosova ale začalo docházet až v 90. letech 20. století, v období nejprve ghándíovského, později i násilného albánského odporu vůči srbskému státu, kdy již nebyly podchyceny žádnými sčítacími mechanismy. K emigracím evidentně docházelo také po roce 2000, kdy se Kosovo dostalo do správy OSN. Výsledky posledního sčítání na Kosovu v roce 2011 tyto migrace potvrdily. Vzhledem k tomu, že se na Kosovu třicet let žádné sčítání neuskutečnilo, pohybovaly se nejrůznější odhady kosovské správy OSN (UNMIK), které braly v úvahu vzorce předcházejícího demografického vývoje albánského obyvatelstva, mezi 2 200 000 a 2 400 000 obyvatel, z nichž přes 88 % mělo být Albánců. Nicméně podle výsledků sčítání, žilo na Kosovu bez jeho severních etnicky kompaktně srbských okresů, které sčítání bojkotovaly, 1 733 872 obyvatel! Toto číslo je, s připočtením odhadnutého počtu těch, kteří se sčítání neúčastnili, prakticky stejné, jako v roce 1991. Výsledky sčítání tedy naznačují skutečnost, že Kosovo již překonalo svoji autarkickou a rurálně patriarchální fázi a z oblasti, která pro přesídlenost své obyvatelstvo nemohla uživit již v 80. letech, konečně začala výrazná migrace.

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Albánští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti). Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze nelze bezvýhradně odmítnout ani jeden z uvedených názorů, vycházet je však také nutno z poměrů, které panovaly v albánské společnosti na Kosovu.

Objasnění toho, že se v Kosovu u albánské společnosti udržela vysoká úroveň porodnosti o čtyři desetiletí déle než vysoká úroveň úmrtnosti, což přispělo k nebyvalému růstu počtu obyvatel, tkví hodně zejména v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem.

Patriarchální uzavřenost albánské klanové struktury ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Za touto skutečností stálo přežívání instituce tradiční velkorodiny (záduhy), navázané na širší kmenovou organizaci. Zaostalost Kosova byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Ženy žijící v záduhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimorodinné ekonomické aktivity. Rovnoprávnost žen, vyplývající v Jugoslávii ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla.

Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přitom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské. Ještě v roce 1981 žilo na Kosovu 26,3 % negramotných albánských žen, braly-li by se však v té době v úvahu ženy nad 35 let, míra negramotnosti by dosáhla kolem 60 %! Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95 % těhotenství. Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6 %, což vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti! Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší. Objasnění výrazného

zvyšování přirozeného přírůstku nabízí pochopitelně i logická úvaha, že socialistická Jugoslávie na Kosovo přispěla výraznou měrou k snížení mortality jak novorozenců, tak dospělého obyvatelstva, jež se dostavilo jako výsledek lepší zdravotní péče. Tato úvaha je ovšem, při úrovni zdravotnictví na Kosovo, správná pouze částečně.¹⁶

Za znak etnického klidu se obvykle považuje růst sňatků mezi příslušníky různých národů. Jeho křivka začala v Jugoslávii od poloviny 50. let prudce narůstat. Procento uzavřených smíšených manželství dosáhlo již na počátku 60. let více než jedné pětiny všech sňatků. Jedinou výjimku představovalo albánské etnikum. Albánci uzavírali sňatky se ženami jiné národnosti jen v jednom až dvou případech ze sta. Svatby Albánek se Slovany – počítaje v to i slovanské Muslimy, pak byly zcela ojedinělé. To vše ukazovalo na to, že tradiční klanová uzavřenost albánského etnika i přes přece jenom příznivější vnitropolitické klima druhé půle padesátých a šedesátých let, nikterak nevyprchala a v pozdějších létech, po několika vlnách nacionálních albánských výbuchů, byly takovéto sňatky již něčím naprosto nepředstavitelným. Postupně se ovšem začaly na minimum omezovat i kontakty mezi jednotlivými etniky v rámci Kosova, a to dokonce i v rámci muslimské komunity mezi Albánci a slovanskými Muslimy.

Jugoslávské i srbské komunistické vedení nedokázalo problémy způsobené enormním nárůstem obyvatelstva v autonomii řešit. Zpočátku se jej snažilo marginalizovat, později, po výbuchu albánské nespokojenosti na demonstracích v roce 1981, jej již nezpochybňovalo, nicméně prostředky k tomu, aby dokázalo zejména ekonomické těžkosti vyplývající z důsledků opožděného průběhu demografické revoluce úspěšně sanovat, nenalezlo. V 80. letech proto začaly zaznívat i požadavky po „humanizaci reprodukce“ a po „aktivní populační politice“. Bylo ale jasné, že jinak, než restriktivní malthusiánskou politikou by albánskou demografickou explozi nebylo možno zastavit. Jak by se ale takováto politika měla vést, to do konce jugoslávských dní nikdo specifikovat nedokázal. Tím spíše, že šlo o velmi citlivou otázku, obestřenou etatisticko-nacionalistickým tabu.¹⁷ K tomu nenašlo odvalu ani původně komunistické vedení Slobodana Miloševiče, kterému se jinak podařilo v roce 1989 kosovskou autonomii zrušit.¹⁸ Problému se tak zmocnila srbská národovecká opozice a z albánské demografické revoluce se stal oboustranný nástroj politické konfrontace.

Demografická revoluce probíhající pouze u největšího z kosovských etnik nakonec dokázala etnickou situaci v oblasti zcela změnit. I kdybychom zcela vyloučili srbskými nacionalisty zdůrazňovaný „*dirigovaný proces albanizace oblasti...*“, byla to především populační

---

¹⁶ K rozvolnění združných a patriarchálních struktur na Kosovo paradoxně přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových stařešinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových skupin, tak v rámci kriminální činnosti, jež spolufinancovala její aktivity, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské organizace.

¹⁷ Sousední Makedonie se potýkala s podobnými trendy v tamní albánské populaci. Celá situace vedla k tomu, že se makedonské komunistické vedení začalo ve vztahu k albánské menšině uchýlovat až k neomalthusiánským postupům. Bylo to možné zejména proto, že albánská komunita zde neměla natolik silný komunistický kádr jak na Kosovu, jehož funkcionáři v 80. letech zastávali i nejvyšší jugoslávské státnické funkce včetně předsedy jugoslávského prezidia. Makedonské úřady jak na úrovni republiky, tak na úrovni okresů, v nichž dominovali Albánci, schválily několik rezolucí a rozhodnutí se silou zákona, jimiž se snažily omezovat albánskou porodnost. V těchto aktech se nacházela doporučení, aby albánským rodinám s více než dvěma dětmi nebyl poskytován příspěvek na děti, za třetí a další dítě měli rodiče sami platit lékařské ošetření, léky, školné, byl vydán zákon o zákazu stěhování do měst. Jednalo se zejména o západomakedonské Tetovo, které se neustálým přílivem albánského obyvatelstva z okolí posupně stávalo čistě albánským městem, jakkoli ještě v 70. letech mělo převahu slovanského makedonského obyvatelstva. V Makedonii se přímo hovořilo o tom, že albánská demografická revoluce vytváří i z této republiky „nové Kosovo“.

¹⁸ Cena za tento přístup ale byla vysoká: Bělehrad si sice zabezpečil kontrolu nad kosovskými institucemi, mír v oblasti se však dařilo udržovat jen díky zesílené přítomnosti policie a policejní represí, která Srbsko vyčerpávala ekonomicky a na mezinárodním poli jej diskreditovala. Jestliže do té doby mezi kosovskými Albánci existovaly proudy, které si dovedly představit další setrvání Kosova v rámci Srbska, od té doby již všechny kosovské politické opce jednoznačně směřovaly k vybudování kosovské nezávislosti.

exploze, která nakonec dovedla ke splnění snu albánských obrozenců o vytvoření samostatného a etnicky v podstatě homogenního Kosova.

7. Otázka muslimského obyvatelstva v poválečném Bulharsku

Bulharsko od svého obnovení v roce 1878 nebylo etnicky čistým státem. Na jeho území kromě většinového slovanského bulharského obyvatelstva žila celá řada menšin, počet jejichž příslušníků ovšem nikdy nepřekročil několik tisíc, s výjimkou ovšem menšiny turecké a menšiny bulharských mohamedánů, tzv. Pomaků. V tom se v 19. století odlišovalo např. od Srbska, které muslimské obyvatelstvo získalo prakticky až při svém rozšíření v roce 1878 a zejména pak po balkánských válkách, neboť v důsledku dohody zakladatele novodobé srbské státnosti knížete Miloše se sultánem o tom, že se do té doby početné muslimské obyvatelstvo ať již tureckého, ať již slovanského původu, muselo vystěhovat z venkova, a později jeho syna Michala, který se zapříčinil o definitivní srbizaci větších měst, bylo původní srbské knížectví zemí víceméně čistě monoetnickou. Bulharsko tedy, jak vidíme, mělo dvojí muslimskou menšinu, přičemž Pomaci žili převážně v Rodopské oblasti, na Lovečsku a v oblasti pirinské, zatímco turecké obyvatelstvo převážně v severovýchodním Bulharsku, na jihu pak na Kärđzalijsku. Podle bulharských statistik bulharsky hovořící muslimové čítali v hranicích bulharského státu v roce 1880 zhruba 20 000 duší, v roce 1905 to mělo být 19 373 obyvatel, v roce 1920 88 399 obyvatel a v roce 1926 102 353 bulharských občanů, hlásících se k pomacké národnosti. Výrazné zvýšení počtu muslimských obyvatel slovanské národnosti při sčítání ve 20. letech oproti předcházejícímu století je nutno vidět zejména jako důsledek připojení rozsáhlých oblastí na jihu dnešního Bulharska, které byly kompaktně osídleny muslimským slovanským obyvatelstvem. Pokud pak jde o tureckojazyčné muslimské obyvatelstvo, v roce 1880, tedy ještě před sjednocením knížectví s Východní Rumélií, mělo Bulharsko 650 000 Turků (a 1 920 000 Bulharů, čtvrtina obyvatelstva Bulharska tedy byla turecké národnosti), v roce 1905 488 010, v roce 1920 520 000, v roce 1926 577 550 příslušníků tureckého etnika. A jakkoli mezi bulharskomuslimským obyvatelstvem sporadicky existovaly i tendence k striktnímu oddělení národnosti a víry a tedy k tomu, aby se deklarovalo jako součást bulharského etnika, u tureckého obyvatelstva tato tendence pochopitelně neexistovala a rozvíjela se spíše tendence k etnické homogenizaci, uzavírání se do sebe, s pohledem upřeným spíše k Turecku, nežli k Bulharsku.

V prvních letech po obnovení bulharské státnosti byla také evidentní tendence k masové emigraci a postupnému klesání procentuálního podílu tureckého obyvatelstva na celkovém etnickém složení státu (v roce 1926 bylo v rámci Bulharska již 4 445 420 Bulharů). Vysvětlení tohoto jevu nespočívá ve větším přirozeném přírůstku bulharského obyvatelstva (ten byl u muslimského etnika vždy větší než u bulharského pravoslavného), ale v trvalém vystěhovalectví tureckého (a zřejmě i bulharského muslimského) etnika (do roku 1912 se z Bulharska vystěhovalo kolem 350 000 muslimů, v meziválečné době pak ročně činilo vystěhovalectví mezi 10 000–15 000 muslimů), a ovšem také v přílivu nového bulharského obyvatelstva z oblastí, připojených k Bulharsku po balkánských válkách i v imigraci vystěhovalců a běženců ze západní Thrákie, řecké i jugoslávské Makedonie či z Dobrudži...

Dlužno říci, že v prvních desetiletích po obnovení bulharské státnosti nedocházelo v Bulharsku k nějakým výrazným mezietnickým třenicím a vystěhovalectví nebylo bulharským státem podněcováno. Jednalo se spíše o přirozený odpor muslimského obyvatelstva spojovat svůj další osud s křesťanským státem, v němž se z privilegovaného obyvatelstva rázem stalo obyvatelstvo ne-li druhého řádu, tedy, v lepším případě rovnoprávné. Tendence, byť oficiálně nevyslovená, k omezování počtu muslimského obyvatelstva cestou vystěhovalectví do Turecka, nicméně přece jen existovala, jakkoli to nejspíš nebyla cílená politika bulharského státu. Připočteme-li k tomu i skutečnost, že neexistoval žádný státní program integrace muslimského obyvatelstva, tím méně pak snaha o ekonomický či kulturní rozvoj oblastí převážně osídlených muslimským obyvatelstvem, a uvědomíme-li si také skutečnost, že se na vystěhovalectví obohacovaly celé skupiny spekulantů, které za nízké ceny vykupovaly nemovitosti potenciálních emigrantů a naopak za vysoké ceny zařizovaly stěhování či patřičné dokumenty převážně

negramotného muslimského obyvatelstva, pak touha po změně statusu cestou emigrace mezi bulharskými muslimy ani nepřekvapuje. Přitom se jak v předválečném, tak v meziválečném Bulharsku ani nečinil rozdíl mezi Pomaky a tureckými muslimy, všichni byli nazýváni Turky, jako ostatně i jinde na Balkáně včetně Bosny a Hercegoviny.

Po připojení rozsáhlých území po první balkánské válce dokonce existovaly, podobně např. jako v černohorském záboru Metochie, tendence k víceméně násilnému křtění slovan- ského muslimského obyvatelstva, čímž mělo být navráceno „zpět ke svým bulharským koře- nům“. Tato akce ale byla po prohrané mezispojenceké válce v roce 1913 zastavena. Jejím dů- sledkem ovšem bylo zvětšení nedůvěry muslimského obyvatelstva ke svému novému státu, uzavírání se do sebe a stále větší tendence k emigraci tam, kde nevládnou „nevěřící“, tedy do Turecka.

Po Velké válce dochází ke změně v traktování muslimského obyvatelstva, a to tak, že slovanští muslimové jsou evidováni pouze jako náboženská menšina, zatímco turečtí musli- mové jako národnostní menšina. V souladu s ujednáními na ochranu menšin, na něž, jak jsme viděli výše, kladl versailleský systém velký důraz, byly po Bulharsku, tím spíše, že bylo pora- ženým státem, vyžadovány vůči menšinám vstřícné kroky. Lze říci, že meziválečné Bulharsko tyto dohody víceméně dodržovalo, zejména pokud jde o svobodné vyznávání islámu a islámské školství, byť islámské školy (většinou pouze základní), byly udržovány z velké většiny pouze z náboženských nadací a různých fondů, a jejich učitelstvo rozhodně nepatřilo mezi výkvět tehdejší inteligence. Není proto divu, že negramotnost mezi bulharskými muslimy byla obrov- ská. Stát nicméně tím, že muslimské školy existovaly, mohl před světem dokazovat, že dodržuje versailleské nároky, tím spíše, že v Bulharsku oficiálně vycházelo poměrně hojně tiskovin v tu- řečtině.

Obecně vzato, bulharská státní politika vůči muslimskému obyvatelstvu v meziválečné době byla umírněná a řekněme tolerantní, bez toho ale, aby vykazovala snahu o hospodářské a kulturní povznesení svých muslimských občanů. Turecký nacionalismus kemalistického Tu- recka byl proto pro bulharské Turky velice přitažlivý. Turecko mělo navíc po všech etnických výměnách zájem doplnit úbytek obyvatelstva ve Východní Thrákii, v pontské oblasti i rozsáh- lých, předtím Řeky osídlených oblastech Malé Asie novým obyvatelstvem a zajistit tak obdě- lávání zpustlých oblastí. Součástí státní politiky, kterou se turecké vedení snažilo dostat i na oficiální mezivládní jednání, se tak stala agitace k vystěhovávání do Turecka, víceméně ofici- álně prováděná jak mezi bulharskými Turky, tak mezi muslimským obyvatelem Jugoslávie. Emigrace bulharských muslimů ovšem při vši snaze nedosáhla během celé meziválečné doby takových rozměrů, aby snížila počet ať již tureckého, ať již slovan- ského muslimského obyva- telstva natolik, aby úbytky emigrací nestihly být doplňovány přirozeným přírůstkem.

V roce 1934 žilo v Bulharsku, s jistými výhradami ke sčítacím pracím, 618 260 Turků, v roce 1965 to bylo 747 000. Nicméně jejich poměr v etnické struktuře bulharského obyvatel- stva klesal. V roce 1882 činil 17,2 % v roce 1981, za sto let, již jen 9,1 %. V té době již více než polovina tureckého obyvatelstva žila jen ve čtyřech bulharských krajích: kárdžalijském, šumenském, razgradském a tãrgovišťském.

V prvních poválečných letech měli v souladu s politikou komunistického internaciona- lizmu bulharští Turci zajištěna všechna menšinová práva, nicméně ne se všemi opatřeními, která tehdejší komunistická moc přijímala, bezesbytku souhlasili. Problematické bylo pře- de- vším vynětí některých tureckých škol z pravomocí islámského náboženského společenství a jejich převedení pod státní správu. Znamenalo to sice, že financování těchto škol včetně jejich personálu bylo stejné, jako u škol bulharských, zároveň se ale státním školám musel přizpůso- bovat i výukový program, byť výuka mohla být vedena v turečtině. V roce 1948 byl ve Staré Zagoře dokonce otevřen pedagogický institut, jenž měl za úkol připravovat učitele do tureckých škol. V Šumenu fungovala islámská duchovní škola připravující imámy a muftí a v Plovdivu vyvíjelo činnost gymnázium určené pro bulharské muslimy. Počet tureckých škol se oproti

válečným letům zdvojnásobil na více než tisícovku. Výuka sice nebyla na nejvyšší úrovni, nicméně lepší, než v minulém období. V prvních letech budování bulharského komunismu vycházely také četné turecké a muslimské noviny, literatura, probíhaly vzdělávací kurzy pro dospělé, zaměřené zejména na zvyšování gramotnosti.

Turecké i slovanské muslimské obyvatelstvo ovšem bylo k nové komunistické moci více než rezervované. Obávalo se totiž, a jak se později ukázalo právem, že se nová komunistická moc bude snažit ovlivňovat jejich náboženskou, ale i etnickou identitu, jakkoli nová ústava garantovala svobodu náboženského vyznání. To ovšem pouze na papíře. Jako i jinde ve východním bloku byla ideologickou páteří nastupujícího komunismu usilovná ateistická propaganda, jež samozřejmě zasahovala všechny věřící napříč náboženským spektrem. V případě islámu je přitom nutno mít na zřeteli, že se s islámskou identitou pojí prakticky celý život, včetně obyčejů, kultury i rodinných zvyklostí. Většina bulharského islámského obyvatelstva kromě toho žila na vesnici a zabývala se zemědělstvím, takže byla postižena i neobyčejně tvrdým kolektivizačním úsilím, s nímž nová moc vystoupila, prakticky již v roce 1947. A z této situace viděli mnozí bulharští muslimové opět jediné východisko: prodej svého movitého i nemovitého majetku a emigrace do sousedního Turecka.

Tyto nálady muslimského obyvatelstva Turecko i z důvodů, které jsme vyložili již výše, podporovalo. Ba co více, o muslimské (zejména ovšem slovanské muslimské) obyvatelstvo, mělo zájem i Řecko. Samotné pomacké obyvatelstvo řecké aspirace vesměs podporovalo. Šlo mimo jiné i o to, že muslimské obyvatelstvo v Rodopech se z větší části živilo pastevectvím, které v těchto oblastech mělo dlouhou tradici sezónně migrační – dobytek se od jara do podzimu pásal v horských pastvinách Rodop, na zimu pak pastevci migrovali na pobřeží Egejského moře, kde nebyl sníh, což umožňovalo pastvu i přes zimu bez nutnosti připravovat sušenou píci. Tyto staleté tradice pochopitelně hranice narušily a v emigraci, byť do horských oblastí západní Thrákie, tak pomacké obyvatelstvo vidělo jistou možnost zachovat své hospodářské zvyklosti.

Studená válka, která se naplno „rozhořela“ po vyhlášení Trumanovy doktríny a zejména pak po propuknutí korejské krize v roce 1950, byla pro turecké i pomacké obyvatelstvo na jižních hranicích Bulharska dodatečnou tragédií: pro Bulharsko se tyto hranice staly hranicemi s nepřátelským světem, tím spíše, že jak Řecko, tak Turecko v roce 1952 přistoupili k nově založené Severoatlantické alianci (NATO). Muslimské obyvatelstvo považovala bulharská komunistická moc za státně nespolehlivý živel, přirozeně směřující k Turecku, a proto se komunisté v počátcích zabývali i myšlenkou násilného transferu bulharských muslimů do oblastí severního Bulharska s tím, že jeho sídla by zaujalo prověřené bulharské obyvatelstvo. Vzhledem k tomu ovšem, že se jednalo o velký počet lidí, i vzhledem k malému zájmu bulharských rolníků k osidlování „pohraničí“, nakonec bulharská vláda k tomuto kroku nepřistoupila a rozhodla, se souhlasem J. V. Stalina, umožnit bulharským Turkům odchod do Turecka. Počítalo se s tím, že v první vlně by se do Turecka vystěhovalo více než 250 000 muslimů.

Těm, kteří se rozhodli k emigraci, byly promptně vyřizovány všechny potřebné formality a tak vbrzku došlo k vytvoření obrovské vystěhovalecké vlny, která zaplavila turecké pohraničí. V letech 1948–1951 opustilo Bulharsko více než 150 000 bulharských občanů turecké národnosti. Tento vystěhovalecký proud ovšem Turecko nebylo schopno účinně vstřebat, a proto 7. listopadu 1951 uzavřelo svoje hranice a další příjem emigrantů zastavilo. Turecké důvody pro tento krok zřejmě nebyly pouze rázu organizačně humanitárního. Podle mnohých historiků měla turecká vláda obavu také z toho, že se s masou emigrantů do země snadno dostanou i komunističtí emisaři (a tato obava rozhodně nebyla lichá), mohlo se však jednat i o fakt, že Turecko nemělo zájem absorbovat celou svoji balkánskou diasporu. Turecké menšiny v balkánských státech mu totiž mohly sloužit k politickým jednáním do budoucna.

Vystěhovalecká kampaň přelomu 40. a 50. let 20. století prakticky nezasáhla Pomaky. Těm komunistická moc emigraci neumožňovala. Naopak, snažila se vůči nim uplatnit svůj dřívější plán – totiž přesídlení na sever země. Do konce roku 1950 se tak stalo obětmi této typicky

stalinistické politiky podle poměrně přesných evidencí 1 533 pomackých rodin s 9 349 členy!
19

Po zastavení vystěhovalecké vlny a upevnění komunistického systému v zemi začíná bulharská komunistická moc k turecké a pomacké menšině postupovat se stále výraznějším nacionalistickým přístupem. Ten, jak trefně poznamenává Krásto Mančev, se odráží i v postupné změně terminologie, používané ve vztahu k těmto entitám. Tak zatímco v prvních poválečných letech se hovoří o „turecké menšině“ v Bulharsku, pro druhou polovinu padesátých let je typický obrat „turecké obyvatelstvo Bulharska“, později, koncem 70. a v 80. letech, se již hovoří pouze o „bulharských muslimech“ či o „Bulharech tureckého jazyka“.

Změna chování státu vůči turecké a vůbec muslimské menšině se začala projevovat nejprve v oblasti vzdělávání. Docházelo k uzavírání tureckých škol a tureckých kulturních institucí, popř. k jejich „pobulharšňování“. Od konce 50. let již prakticky neexistovaly školy, do nichž by chodili výhradně turečtí žáci. Systém preferoval tzv. smíšené školy s bulharskými a tureckými žáky a hovořil přitom licoměrně o „upevňování přátelství a jednoty“ mezi bulharským obyvatelstvem. Společně s tím sílil i tlak na muslimské etnikum ve směru kulturním: zakazovalo se nošení „muslimského“ oblečení – ženy byly nuceny odkládat tradiční feredžu – burku, muži pak fezy, turbany či tradiční široké nohavice (k tomuto kroku ovšem v sousedním Turecku došlo již za vlády Mustafy Kemala „Atatürka“), na vesnicích probíhala agitace proti praktikování islámských náboženských obřadů (podobná agitace ale probíhala i vůči pravosláví), důraz byl kladen na používání bulharského jazyka. Systém postupně prosazoval tezi o tom, že bulharští Turci jsou „nedělitelnou součástí bulharského národa“ a je tedy nutno je do něj integrovat. Tato teze ale nebránila diskriminačním postupům vůči muslimskému obyvatelstvu: muslimové v bulharské armádě mohli sloužit výhradně beze zbraně, tedy pouze v pracovních oddílech, měli ztížen profesní postup, postupně byl zaveden zákaz používání turečtiny na veřejných místech, oblasti kompaktně obývané tureckým obyvatelstvem byly cíleně ponechávány stranou hlavních toků ekonomického rozvoje.

Tato situace pochopitelně nemohla zůstat utajena před vnějším světem. Turecko proto již od počátku 60. let 20. století vyvíjelo nátlak na bulharskou vládu, aby bulharské Turky uznala jako národnostní menšinu se všemi právy, které se s tímto statutem pojí. V roce 1962 dokonce došlo v souvislosti s těmito požadavky k vzájemnému přerušování kulturní, vědecké i sportovní výměny. Bulharsko chtělo situaci řešit opětovným umožněním vystěhovalectví do Turecka (jen v letech 1963–1964 podali bulharští Turci 380 000 žádostí o emigraci), což ale Turecko odmítlo. Jeho snahou bylo zachovat turecké menšiny v oblastech svého bývalého vlivu, proti bulharským snahám proto stavělo tezi o nutnosti dodržování menšinových práv. V podstatě nesmiřitelná politika obou zemí nakonec v roce 1968 vyústila v kompromisní řešení, díky němuž bylo umožněno vystěhovalectví z Bulharska pouze s cílem sjednocení rodin. Turecko povolilo emigraci těm, kteří měli v zemi příbuzné z první vystěhovalecké vlny. V letech 1969–1978 tak z Bulharska odešlo dalších 130 000 bulharských Turků, což ovšem bylo méně, než činil přirozený populační přírůstek bulharského tureckého etnika.

Bulharsko se tedy svých občanů turecké národnosti, jimž nedůvěřovalo a které nepovažovalo za plnohodnotné občany, nemohlo jednoduše zbavit. Kromě odmítavé turecké politiky však nebylo ani v ekonomickém zájmu samotného Bulharska, aby přišlo o stovky tisíc obyvatel, na nichž ostatně z větší části spočíval bulharský tabákový průmysl a také některá odvětví těžkého průmyslu – zejména těžba rud. Kyperská krize a rozdělení tohoto středomořského ostrova

---

¹⁹ Situace části komunity bulharských Pomaků tedy byla velmi podobná postavení jihomoravského charvátského obyvatelstva na hranici s Rakouskem, jakkoli se jednalo o početně nesrovnatelné komunity. Charvátské obyvatelstvo ale nakonec bylo ze svých staletých sídel násilně přesunuto do severomoravského pohraničí, kompletně, zatímco větší část Pomaků mohla ve svých sídlech zůstat. O charvátské otázce v ČSR více v publikaci Tomáše DVOŘÁKA *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí v politických a společenských souvislostech poválečného Československa* (Brno 2012).

na tureckou a řeckou část přitom naplňovala bulharské komunistické předáky v čele s Todorem Živkovem obavami z toho, že by se podobná historie mohla opakovat i v bulharském případě, tím spíše, že snahy o autonomii jižních oblastí kompaktně osídlených tureckým obyvatelstvem byly v zemi latentně přítomné. Turecké obyvatelstvo navíc vykazovalo vysoký přirozený přírůstek, doplňovaný i přijímáním turecké identity některých jiných marginálnějších národnostních skupin – bulharských Romů či části slovanského muslimského obyvatelstva. Bulharský komunistický režim se proto rozhodl „tureckou otázku“ vyřešit jednou pro vždy jinak – vytvořením „jednotného bulharského socialistického národa“.

Šlo v podstatě o pokračování a prohlubování bulharského komunistického nacionalismu, jež se začal projevovat již v první polovině padesátých let zmíněným již uzavíráním tureckých a muslimských škol a později tažením proti „způsobu muslimského života“, k čemuž ale přistoupil zásadní, dalo by se říci rozhodující úder: záměna turecko-arabských jmen za jména bulharská. Nejprve se s tímto násilným přejmenováváním přistoupilo vůči těm, o nichž se předpokládalo, že jejich odpor bude menší: vůči Pomakům a muslimským Romům, a to již v roce 1970. Turecké menšiny se tato akce začala týkat o deset let později. Tehdy přichází komunistické vedení s termínem „obrodný proces“. Jeho podstata spočívala kromě násilné změny jmen turecké menšiny především v celkové snaze o její „pobulharštění“. Do tohoto neslýchaného procesu se totiž zapojila i část bulharské vědecké elity vytvářením teze o bulharském původu převážné většiny bulharských muslimů, spočívající v tvrzení, že i bulharští Turci jsou „etničtí Bulhaři“, kteří v průběhu staletí podlehl nejprve islamizaci a následně turcizaci a že je tedy v jejich zájmu vrátit se ke své původní etnicitě. Tato teze ostatně na Balkáně nebyla nová, od počátku 20. století byla v srbských kruzích rozšířena tzv. arnautská teorie o „srbském“ původu většiny albánského obyvatelstva na Kosovu a v Metochii, využívali ji i řečtí nacionalisté ve snaze zpochybnit původ slovanského obyvatelstva v egejské (řecké) Makedonii. Nikde však tyto pochybné vědecké závěry nedošly institucionálního uplatnění tak, jako v případě bulharském.

Není přitom pochopitelně sporné, že mnoho rodin bulharských Turků (a také kosovských Albánců) v průběhu věků přišlo ke své etnicitě výše nastíněným způsobem, nicméně jejich turecké (či albánské) národní vědomí již bylo zformováno před mnoha generacemi a na této skutečnosti nemohlo zdůrazňování jejich „bulharského“ nebo „srbského“ původu nic změnit.

K masovému zavedení těchto opatření dochází na přelomu let 1984–1985. Komunistická moc k tomuto svému „pobulharštvacímu experimentu“ využívala všech možných represivních opatření. A represe samozřejmě vyvolávala odpor. Nejprve tajný, rodinný: každé muslimské dítě mělo kromě svého „zákonného“ jména, zapsaného do matriky, i své „nezákonné“ muslimské jméno. Později začalo docházet i k protistátní činnosti: vznikaly disidentské skupiny bulharských Turků, které seznamovaly s „obrodným“ procesem mezinárodní lidskoprávní organizace a západní vlády, a které se snažily protestovat i v zemi, někdy také za pomoci teroristických metod. K nejznámějším takovýmto skupinám patřilo Turecké národně osvobozené hnutí. „Obrodný“ proces byl pochopitelně také terčem útoků tureckého tisku i mezinárodního úsilí turecké diplomacie.

„Komunistický nacionalismus“ tak vlastně sám podkopal základy, na nichž stálo socialistické Bulharsko. Přivedl zemi, po vlně popularity, jíž se jí dostalo na přelomu 70. a 80. let v souvislosti s oslavami 1 300. výročí založení prvního bulharského státu, prakticky do mezinárodní izolace. Zejména v severovýchodním Bulharsku začalo docházet i k masovým demonstracím proti „obrodnému“ procesu, odpor vůči němu vyvolával u bulharských Turků také novou vlnu zájmu o vystěhovalectví. Bulharské muslimy nakonec začala podporovat i bulharská antirežimní opozice, která začala zvedat hlavu jak v souvislosti s procesy perestrojky a glasnosti, započatými M. Gorbačovem v SSSR, tak s událostmi, které počínaje rokem 1988 začaly otrásat některými zeměmi bortícího se sovětského bloku. Předseda bulharských komunistů i

bulharské státní rady Todor Živkov nakonec 29. května 1989 vystoupil v televizi i rádiu s projevem, v němž jednak obvinil Turecko z antibulharské kampaně a rozdmýchávání vystěhovalecké psychózy, jednak prohlásil, aniž by si zřejmě uvědomil dosah svých slov, že všichni bulharští muslimové, kteří si myslí, že jim Turecko poskytne více práv, mohou tam dočasně i trvale přesídlit, a zároveň vyzval Turecko, pochopitelně s cílem diskreditovat jeho politiku, aby těmto občanům otevřelo své hranice...

Ankara ovšem oproti očekávání toto gesto udělala a bulharští občané turecké národnosti také prokázali, že jim je v dané chvíli milejší Turecko, jež bude chránit jejich etnická a náboženská práva, než jejich vlast, která se k nim chová macešsky. Během dvou a půl měsíce, po kterou udržela Ankara hranici otevřenou, využilo možnosti, kterou tak neprozřetelně poskytnul stárnoucí Todor Živkov, zhruba 360 000 bulharských Turků a muslimů! Více než polovina z nich se ovšem později do Bulharska vrátila, protože „obrodný proces“ byl zároveň labutí písní bulharského komunistického režimu. Ten se během následných měsíců rozpadl jak domeček z karet. Zanechal však po sobě společnost rozdělenou na etnickém základě, nedůvěru mezi Bulhary a bulharskými tureckými a muslimskými občany a vyvolal zpět staré předsudky a mýty, s nimiž se od té doby bulharská společnost musí potýkat, jakkoli příslušníci jak turecké, tak pomacké národnosti mají v současnosti v Bulharsku zajištěna všechna národnostní práva, mají své národní organizace i politické struktury a strany, které hájí jejich zájmy a bez nichž se neobejde žádná politická koalice při sestavování parlamentní většiny.

8. Národnostní politika a menšiny v Rumunsku

I v Rumunsku, podobně jako v Jugoslávii, se od konce války projevovala snaha po tom zajistit národnostní smír a zabezpečit menšinová práva nerumunského obyvatelstva země, které žilo převážně ve dvou historických zemích – v Sedmihradsku a ve východní části trianonskou smlouvou rozděleného Banátu, a dále pak v Maramureši, Bukovině a Dobrudži. V Sedmihradsku žila většina rumunských Maďarů se svojí zvláštní skupinou Sikulů, kteří tvoří asi 40 % rumunského maďarského národního korpusu (Maďaři ovšem obývají také Banát), kteří v některých částech Sedmihradska tvořili až 70–80 % většinu (podle sčítání obyvatelstva z roku 1977 žilo v Rumunsku 1 713 923 Maďarů, v roce 2012 1 237 746). Sedmihradsko a Banát bylo také domovem většiny rumunských Němců (v roce 1977 359 109), v Sedmihradsku žilo i nejvíce Romů (v roce 1977 v celém Rumunsku 227 398, v roce 2012 ale již 619 007). V Banátu pak žijí Srbové, a to jak pravoslavné, tak katolické víry, banátské katolíci Bulhaři, Slováci a Češi. Česká a slovenská menšina (Slováci ovšem kromě Banátu obývají také Bihorskou a Aradskou župu – tedy historické Partium [Körösvidék], byla přítomna i v Maramureši a v Bukovině, tam ale dnes přežívají již jen její nepatrné zbytky), která ještě před válkou čítala téměř 70 000 příslušníků, ovšem z velké části repatriovala v prvních poválečných letech do Československa, k vystěhovalectví dochází i po změně režimu v 90. letech, takže její počet dramaticky poklesl až k současným zhruba 17 000 Slováků a 3,5 tisícům Čechů. Dobrudža je domovem Turků, Tatarů, Rusů-Lipovanů (tzv. staroobřadníků, kteří se do liduprázdných oblastí dunajské delty ukryli před pronásledováním jako odpůrci náboženské reformy patriarchy Nikona v polovině 17. století) a řecké menšiny, Maramureš a Bukovina také ukrajinské a rusínské menšiny. Druhou světovou válku přežilo 57 % z téměř třičtvrtémilionové rumunské předválečné židovské komunity. Bezprostředně po válce byl počet rumunských Židů odhadován na téměř 430 000, podle sčítání v roce 1956 ovšem již v Rumunsku žilo pouze 144 236 Židů. Tento úbytek má na svědomí masová emigrace do Izraele, částečně ovšem také do západoevropských států (odhaduje se, že na Západ odešlo kolem 80 000 rumunských Židů). Sčítání z roku 1977 již registrovalo pouze 25 600 Židů, ve skutečnosti jich ale v Rumunsku žilo více – podle odhadů židovských organizací kolem 45 000), v roce 2002 to již bylo pouze necelých 6 000 příslušníků této menšiny.

Národnostní menšiny získaly v prvních poválečných letech práva, která v předválečném Rumunsku ne vždy mohly užívat. Zcela běžná byla výuka v mateřském jazyce v menšinových školách, v místech, kde žilo více než 30 % nerumunského obyvatelstva měly také právo na soudní a občanskou administrativu v rodném jazyce aj. Tato práva byla zakotvena v tzv. Statutu rovnoprávnosti menšin z 6. února 1945, menšinová práva potvrdila i ústava vypracovaná podle sovětského vzoru, již rumunský parlament přijal v dubnu 1948.

Příkladná rumunská péče o menšiny trvala do poloviny 50. let.²⁰ Kromě základního a středního vzdělání v rodném jazyce byla pro největší – maďarskou menšinu otevřena v Kluži maďarská univerzita a v městech Jasy a Târgu Mureș pak fakulty s výukou v maďarštině. V roce 1950 získala maďarská menšina i svoji maďarskou autonomní oblast s centrem v Târgu Mureș, v níž byla maďarština oficiálním jazykem.

Nelze ovšem říci, že by takto široce poskytovaná národnostní práva byla pouze výsledkem snahy Rumunské komunistické strany důsledně dodržovat marxisticko-leninské postuláty o komunistickém internacionalismu. Nad pravověřím rumunské strany bděl sovětský dozor a jakýkoli pokus o vlastní výklad sovětských zkušeností by měl v té době pro Rumunsko, zejména po roztržce Stalina s Titem, osudné následky. Rozdílné názory na menšinovou politiku

---

²⁰ Výjimky samozřejmě existovaly. Po roztržce Tita se Stalinem došlo v Banátu, který hraničí s Jugoslávií, k deportaci tzv. státně nespolehlivých menšin do Baraganské stepi ve východní Muntenii. Deportace se týkala zejména Srbů, banátských Němců (Švábů), banátských katolických Bulharů, deportováni však byli i Židé, Maďaři i státně nespolehliví Rumuni. Deportace se týkala zhruba padesáti tisíc osob, z nichž většina se mohla vrátit v roce 1956.

stály ostatně politickou kariéru zřejmě nejpolupárnějšího (a také nejvzdělanějšího) rumunského komunisty té doby, Lucreția Pătrășcanu, který se zasazoval za vytvoření unitárního rumunského státu bez akcentace speciálních menšinových práv. Za tento postoj si vysloužil od J. V. Stalina nálepku rumunského šovinisty a po „jugoslávské krizi“ byl na příkaz G. Gheorgiu-Deje zatčen a uvězněn a od momentální smrti jej uchránila pouze přímluva jiné zakládající členky rumunské strany, Any Paukerové.²¹ Rumunští komunisté se v té době jednoznačně domnívali, že rozšiřování menšinových práv přispěje ke konsolidaci země, a získání menšin na svou stranu pak také k upevnění komunistické moci. To se ostatně také stalo.

Po zajištění totální kontroly nad všemi společenskými i menšinovými organizacemi ovšem začalo docházet v rumunské menšinové politice k utahování šroubů. G. Gheorgiu-Dej po smrti J. V. Stalina začal oprašovat teorie, kvůli nimž z politiky odstranil L. Pătrășcanu. Maďarská „kontrarevoluce“ v roce 1956 pak byla signálem k zvýšenému dozoru nad maďarskou menšinou. Jakkoli ještě nová ústava z roku 1965 potvrzuje menšinám všechna práva, v praxi začíná docházet k jejich postupnému omezování s cílem přetvořit Rumunsko v homogenní národní stát s jediným rumunským „socialistickým národem“. Táž ústava také charakterizovala Rumunsko jako jednotný stát. Do takového ovšem nespadá autonomie, a tak byla v roce 1966 maďarská autonomní oblast zrušena.

Ke konci své vlády začal G. Gheorgiu-Dej rozvolňovat vztahy se SSSR a využívat naopak rumunského nacionalismu k větší samostatnosti země. V této jeho politice pak pokračoval i jeho nástupce, Nicolae Ceaușescu. Na vnitrostátní rovině se tato politika projevovala stále větším omezováním menšinových práv (a také trváním na industrializaci země, které měla zajistit její nezávislost), navenek pak v omezování vlivu SSSR, k čemuž Ceaușescu využíval jak spolupráce se socialistickými zeměmi stojícími mimo sovětský blok (zejména s Čínou, ale také s Albánií a v menší míře s Jugoslávií), tak se zeměmi třetího světa a také sbližování se Západem. Tlak na menšiny poněkud ustal v důsledku sovětské invaze do Československa, kterou Ceaușescu odmítl a potřeboval proto získat podporu lidu proti případnému sovětskému nebezpečí, po roce 1971 se však snaha o „vybudování“ jednotného socialistického rumunského národa rozjela naplno.

Nejdříve se politika asimilace menšin pochopitelně projevovala v menšinovém školství a v menšinových kulturních organizacích. To se ocitlo v troskách již na konci vlády Gheorgiu-Deje. Zničen byl celý systém školské sítě s maďarským vyučovacím jazykem: maďarská univerzita v Kluži byla spojena s univerzitou rumunskou, samostatné fakulty byly uzavřeny. V Sedmihradsku pak rumunský režim v 70. letech prováděl politiku rumunizace, při níž podporoval přistěhovalectví rumunských rodin z Valašska a Moldavska. Tímto způsobem se v Sedmihradsku procentuálně zvětšil počet rumunského obyvatelstva z 32 % v roce 1975 na 49 % v roce 1989.

S cílem rozbití kompaktního maďarského osídlení a vůbec oslabení povědomí o národní specifičnosti jednotlivých menšin měla být uskutečněna tzv. politika systematizace, s níž přišel Ceaușescu v 80. letech, byť její kontury byly plánovány již v letech šedesátých. Plán předpokládal podstatné snížení počtu stávajících venkovských obcí (tedy vlastně jejich likvidaci) a soustředění vesnických obyvatel do jakýchsi střediskových obcí, kde by obyvatelstvo žilo v několikapatrových panelácích. Každá středisková obec měla mít základní občanské vybavení, jako je klinika, sportovní a kulturní areál, obchodní středisko apod. Do prosince 1989 systematizace konkrétně ohrozila asi sedmdesát obcí. V praxi ale vypadala tak, že na venkově stavbaři postavili ohavné „kolektivní domy“, mnohdy bez vody, kanalizace, koupelen... Jako nejlepší cesta k záchraně většiny z postižených vesnic se ukázala apatická nevykonnost režimu, který prostě nebyl schopen tak rozsáhlou akci zajistit.

---

²¹ Popravě nakonec Lucrețiu Pătrășcanu ale stejně neušel, paradoxně ovšem až po Stalinově smrti. G. Gheorghiu-Dej se totiž obával, že by noví sovětskí vůdci mohli tohoto populárního komunistu rehabilitovat a případně jej postavit i do čela rumunské strany, a proto nařídil v květnu 1954 jeho exekuci.

Kurz k homogenizaci rumunského národního státu pravděpodobně nejdramatičtěji zasáhl německou menšinu, a to jak tzv. dunajských Švábů (Donauschwaben), tak sedmihradských Sasů (Siebenbürger Sachsen). V počátcích se ovšem na dramatickém úbytku německé menšiny v Rumunsku podílela Rudá armáda, která v roce 1945 deportovala na nucené práce do SSSR více než 150 000 Němců, z nichž se do vlasti vrátila jen polovina. Po uzavření diplomatických styků s Německou spolkovou republikou se mnozí rumunští Němci osmělili podat žádost o vystěhování. Politika rumunského režimu byla v této věci proměnlivá, nicméně mezi lety 1952–1977 se snížil procentuální podíl německého obyvatelstva v Rumunsku z 2,2 % na 1,6 %. V roce 1978 uzavřela rumunská vláda s NSR speciální dohodu, podle níž se mohlo ročně z Rumunska vysídlit 11 000 Němců, s tím, že za každého emigranta západoněmecká vláda vyplatí Rumunsku 8 000 marek! Z 569 tisíc Němců, žijících v Rumunsku v roce 1940, jich tak v roce 1992 v zemi zbývalo méně než 120 000. Vysídlování německé menšiny však nepřestalo ani po změně režimu, takže podle posledního sčítání obyvatelstva v roce 2012 zůstává v Rumunsku již jen 36 900 Němců!

Také situace maďarské menšiny byla čím dál složitější. V letech 1981–1985 uprchlo do sousedního Maďarska na 50 000 lidí i svědomím toho, že jejich přistižení by znamenalo dlouholetý těžký žalář. Proti zhoršování postavení rumunských Maďarů protestovala u OSN i maďarská vláda. Rumunskou menšinovou politiku odsoudila v roce 1983 i vláda USA a o rok později také Evropský parlament. Rumunský vztah k Maďarsku se zhoršil poté, co maďarská vláda v roce 1988 rozhodla poskytovat maďarským utečencům z Rumunska status politických uprchlíků ve smyslu Ženevské dohody z roku 1986. V květnu 1988 navštívil Bukurešť sovětský vůdce M. Gorbačov a marně Ceaușeska varoval, že je potřeba respektovat menšinová práva. Je historickým paradoxem, že to byl nakonec příslušník maďarské menšiny, protestantský pastor Lászlo Tökös, jenž měl být pro svoji obranu práv maďarské menšiny a vůbec kritiku režimu přeložen z Temešváru, jehož obrana zahájila revoluci, která vedla ke svržení komunistického režimu...

